

TECRÎD-İ SARÎH'İN İLK ÜÇ CİLDİ BAĞLAMINDA AHMED NAÎM'İN ÇEVİRİ METODU, ŞERHÇİLİĞİ, KAYNAK KULLANIMI VE BAZI GÖRÜŞLERİ*

Cemal AĞIRMAN**

AHMED NAIM'S METHOD OF TRANSLATION WITHIN THE CONTEXT OF THE FIRST THREE VOLUMES OF TACREED-I SAREEH, HIS SKILL IN EXPLANATION OF THE TEXTS, HIS METHOD IN USING SOURCES AND HIS SOME OF OPINIONS

In this article the importance of translation as a means of dialogue has been explained. After the required information was given about Ahmed Naim's personality and his works in short, the method of Tacreed was explained and then his aim at writing the Mukaddime of Tacreed and his evaluations of the past scholars were focused on. After some information was given about the sorts of text and translation methods, the most appropriate method which can be used in the translation of *hadith texts* has been tried to be determined and some problems faced in translations and the problem of method were concentrated on, and then the importance of approaching to the text as a whole was mentioned. The style and succes of Ahmed Naim in using the language was evaluated and it was mentioned that he was not only content to make a simple translation but also he narrated many explanations and juristical opinions. Sometimes he made some preferences and criticisms.

I. GENEL BİLGİLER

Makalenin bu ilk bölümünde Tecrîd-i Sarîh'in müellifi Zebîdî, eseri, Tecrîd'in tercümesi ve Ahmed Naîm hakkında kısa tanıtıcı bilgiler verilecek, daha sonra Ahmed Naîm'in Sahîh-i Buhârî hakkındaki tanıtıcı sözleri, Tecrîd'i çeviriye başlamadan önce

---

* Bu makale, 19-20 Temmuz 2003 tarihlerinde yapılan Gerde II. Hadisçiler Toplantısı'nda Cumhuriyet Dönemi Hadis Çalışmalarında Yöntem ve Kaynak Sorunu sempozyumuna sunulan "Ahmed Naim'in Hadis Şerhçiliği" adlı tebliğ genişletilerek hazırlanmıştır.

** Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi. E-mail: cemalagirman@hotmail.com, agirman@cumhuriyet.edu.tr

müstakil bir eser hüviyetinde Mukaddime yazmasının amacı ve geçmiş âlimlerin değerlendirmelerine yaklaşımı ele alınacaktır.

1. GİRİŞ

Çeviri, yazılı tarihten itibaren var olan bir çabadır. Bireyler ve toplumlar, öteden beri, kültürel, askerî, ekonomik, bilimsel ve benzeri nedenlerle farklı dili konuşanların neler düşünüp hissettiklerini anlamaya çalışmışlardır. Bugün de insanlar çeviri sayesinde hem geçmiş uygarlıklardan haberdar olmakta ve hem de farklı dili konuşan çağdaşlarıyla iletişim kurabilmektedirler. Bu nedenle çeviri, “*insanların ürettiği ortak değerlerden haberdar olma, değişik topluluk ve ulusların, bilim, sanat ve düşünce alanındaki çabalarını birbirleriyle paylaşabilme yoludur*”, denebilir.

Çeviri, sadece gramer kuralları çerçevesinde, bir dildeki metnin literal karşılığını başka bir dile aktarımından ibaret değildir. *Çeviri; dil ve üslup kuralları çerçevesinde, kaynak dil ile hedef dile hâkim olmanın yanı sıra, çeviriye konu olan metnin niteliği, yazarı ya da söyleyeni, muhatapları, tarihî arka planı, söylendiği bağlam ve dilin konuşulduğu toplumun kültürel yapısı gibi metni anlamaya yönelik daha pek çok unsuru birlikte değerlendirmeyi gerektiren kapsamlı bir faaliyettir.*

Çeviriye konu olan metnin iyi algılanıp anlaşılması, çevirinin temel unsurlarından biridir. Sünnet'in yazılı kayıtları olan hadislerin sözcükleri, bu sözcüklerin yapısı ve kullanılış biçimleri, söz dizimi ve üslup özellikleri bakımından yedinci asırda konuşulan Arap dilinin özelliklerini taşır. Bu bilgi hazinesini doğru anlayabilmek için o dönemin Arapçasını dikkate almak gerekir. Ayrıca, dilin, adeta hızla gelişen ve kendisini sürekli yenileyen canlı bir varlık olduğunu, dolayısıyla çevirisi yapılan metin dilinin bazı sözcük ve kavramlarının, ifadeye ya da yazıya döküldüğü zaman ile çevirisi yapıldığı zamana kadar geçen süre içerisinde semantik olarak değişikliğe uğramış olabileceğini de hesaba katmak gerekir.

Sünnet, ayrıca, hayatı anlamlandırmada anlayış ve kavrayışımızı derinleştirmeyi isterken günlük yaşamdaki sıradan olgu ve olayların ötesine geçmemizi de teşvik eder. Bu nedenle sünnet ya da hadis bir şey söylediğinde, ne söylediği kadar, nasıl ve niçin söylediğinin de anlaşılması son derece önemlidir. Çünkü sünnetin sadece anlaşılması değil, aynı zamanda yaşayanlardaki etkilerini de görmek gerekir.

Bu makalemizde Tecrîd-i Sarîh'in üç cildini esas alarak Ahmed Naîm'in çeviri metodunu, şerhçiliğini ve kaynak kullanımını inceleyecek, bu arada bazı görüşlerine de yer vermeye çalışacağız. Ancak bir çevirinin tahlilinde öncelikle çevrilen eser ile çevirmen hakkında bilgi sahibi olmak bir gereksinimdir. Bu nedenle öncelikle çeviriye konu olan Tecrîd'i, müellifi ve mütercim Ahmed Naîm'i kısaca tanımak yerinde olacaktır.

2. ZEBÎDÎ VE ESERİ

İsim, künye ve nesebi, Zeynuddîn Ebu'l Abbas Ahmed b. Ahmed b. Abdullatîf b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Ömer el-Yemânî Es-Sercî ez-Zebîdî (ö.893/1488)'dir. Yemen'in Zebid şehriden olup orada doğmuş ve orada vefat etmiştir. Muhaddis, fâkih, edip ve şairdir. Hanefî fakihlerindendir. Asrının Yemen muhaddisi olarak bilinir.¹ Eserinin tam adı, *et-Tecrîdu's-sarîh li-ehâdisi'l-Câmi'i's-sahih*'dir. Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahih* adlı

¹ Bağdâdî, İsmail Paşa, Hediyetu'l-'Arifin, tsh., Kilisli Rıfat Bilge-Ibnu'l-Emin Mahmut Kemal, İstanbul 1951-1955, I, 136; ez-Zirikî, Hayreddin, el-A'lâm, Beyrut 1969, I, 87; Zeynuddîn Ebu'l Abbas ez-Zebîdî, *et-Tecrîdu's-sarîh li-ehâdisi'l-Câmi'i's-sahih*, th. Ahmed Râtib Urmüş-İbrahim Bereket, İstanbul 1984, s. 16 (Mukaddime); Sandıkcı, S. Kemal, Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar, Ankara 1991, s. 112.

eserinin bir ihtisar çalışmasıdır. Eserinde, sahabî dışındaki râvi zincirini hazfetmiş, sadece Rasûlüllah'ın (s.a.) sözlerini almış, mevkûf² ve maktû rivayetlerle tekrarları terk etmiş ve eseri yeniden tertip etmiştir. Aynı hadis, Sahîh-i Buhârî'nin başka bir yerinde zikredilip de bir ziyade içeriyorsa, Tecrîd'e bunlardan faydası dolayısıyla en kapsamlı olanını aldığını belirtmiştir³. Eser, Hicrî 1287'de Bulak'ta, 1306⁴, 1312, 1322, 1323, 1335 tarihlerinde Kahire'de basılmıştır.⁵ Daha sonra baskıları tekrar edilmiştir. Tecrîd'e sonraki âlimler tarafından birçok şerh yapılmıştır⁶. Tecrîd'in İstanbul 1984 baskısının rakamlanışına göre hadis sayısı 2230, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayımladığı tercümenin rakamlanışına göre 2189'dur. Aralarında 41 sayı farkı söz konusudur. Ahmed Na'ım'ın aynı sahabîden gelen ve aynı konunun devamı niteliğinde olan bazı hadislerin metnini birleştirerek tercüme ettiğini görmekteyiz. Örneğin II. Cildin 431-434. sayfalarında yer alan tek rakamlı bir hadis (no. 301), Tecrîd'de on bir ayrı hadis (no. 303 vd.) olarak geçmektedir. Muhtemelen geri kalan diğer sayı farkı da böyle bir rakamlamanın sonucudur. Yoksa bu sayı farkı kanaatimize göre, bazı hadislerin Tecrîd'den çıkarılması sonucu ortaya çıkmış değildir. Ahmed Na'ım bu hadislerin tercümelerine, sahabî râviyi zikrederek, "Yine Abdullah der ki..." ifadesiyle yapmıştır⁷. Çünkü hepsi de aynı sahabîden gelen rivayetlerdir. Söz konusu baskıya mükemmel fihristler eklenmiştir. Seksen bir sayfalık âyet, hadis, râvi, yer ve belde, konu ve kitap (ana bölüm) fihristleri eklenmiş, râviler hakkında kısa kısa toplam yirmi dokuz sayfa biyografik bilgiler verilmiştir.

3. TECRÎD'İN TERCÜMESİ

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi'nin ilk üç cildi Ahmed Na'ım, dokuz cildi Kamil Miras tarafından Türkçeye çevrilmiş, 1928'den itibaren başlanarak 1948 yılına kadar geçen süre içinde Diyanet İşleri Başkanlığınca on iki cilt halinde yayımlanmıştır. İslam'ın *iman, ibadet, ahlâk, siyer* ve benzeri konularında eşsiz bir ilim hazinesi olan bu eser, Müslüman-Türk halkı tarafından olağanüstü bir ilgi görmüştür. Gördüğü bu ilgi karşısında, eserin, kısa bir süre içinde ikinci, bazı ciltlerinin ise üçüncü baskısı yapılmıştır.

Aranan konu veya hadisin kolay bulunabilmesi için on iki ciltlik Türkçe çeviriye Başkanlıkça bir de fihrist hazırlanmıştır. Mücteba Uğur ve M. Cemal Sofuoğlu tarafından hazırlanan fihrist, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi Kılavuzu* adıyla yayımlanmıştır. Kılavuzun yayımına, sonraki baskılarda, eserin on üçüncü cildi olarak devam edilmiştir. Kılavuz, eserin ikinci baskısına göre hazırlanmıştır.⁸

² Kılavuzda belirtilen mevkuf listesinde yer alan rivayetler ya merfu bir rivayetin içinde geçtiği (I, 108, 146) veya Ahmed Na'ım'ın dipnotta zikrettiği (I, 31, 108, 118) yahut Rasûlüllah'ın bizzat zikrinin geçtiği (I, 115) rivayetlerdir.

³ Ebû'l-Abbâs Zeynüddin Ahmed b. Abdillatif eş-Şercî ez-Zebîdî, *et-Tecridu's-sarih li-ehâdisi'l-Câmi'i's-sahih*, th., İbrahim Bereket, İstanbul 1984, s. 17-18; Ahmed Na'ım, *age.*, I, VIII.

⁴ Bk. Sandıkçı, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, s. 112.

⁵ Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara 1996, s. 260.

⁶ Tecrîdî şerhedenler hakkında bk. Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 261; Sandıkçı, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, s. 60, 80, 82, 86.

⁷ Ahmed Na'ım, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, Ankara 1983, II, 434-438.

⁸ Kılavuz'un tertip ve kullanımı hakkında bilgi için bk. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, Ankara trs., XIII, 3-6, (Birkaç Söz).

4. AHMED NAİM KİMDİR?

Ahmed Naım, Babanzâdelerden Mustafa Zihni Paşa'nın oğludur. 1290/1872 yılında Bağdat'ta dünyaya geldi; ilk tahsilini doğduğu yerde tamamladıktan sonra İstanbul'a geldi. 1891'de Galatasaray Sultânîsi'ni, 1894'de de Mülkiye Mektebi'ni bitirdi. Medrese'de öğrenim görmemiş olmasına rağmen Medrese'de okunmakta olan İslâmî İlimler ile Arapça'yı kendi özel gayretiyle öğrendi. Bir ara Hariciye Nezareti Tercüme Kalemî'nde çalıştıktan sonra Maarif Nezareti Yüksek Tedrisat Müdürlüğüne getirildi. Galatasaray Sultânîsi'nde Arapça dersleri verdi. Bir müddet Maarif Nezareti Te'lif ve Tercüme Odası üyeliğinde bulundu. Daha sonra Dârülfünun Edebiyat Fakültesi'nde felsefe, mantık, psikoloji ve ahlâk dersleri müderrisliğine başladı. Bu görevini Dârülfünun'un lağvedilmesine kadar aralıksız sürdürdü. Ekim 1918 ve Ekim 1919 tarihleri arasında kısa bir süre Dârülfünun Umum Müdürlüğü (rektörlük)'nde bulundu. 1919'da A'yân Meclis'ine üye oldu. Meclis üyeliği 4 Kasım 1922'de İstanbul Hükümeti'nin tasfiyesi ile son buldu. 31 Mayıs 1933'deki Üniversite reformuyla emekliye sevk edilen Ahmed Naım, 13 Ağustos 1934'de namazda secdede iken vefat etti. Çok iyi derecede Arapça, Farsça ve Fransızca bilirdi⁹.

Ahmed Naım'ın esas ihtisas alanı felsefedir. Hem İslam felsefesini, hem de Batı felsefesini çok iyi bilen, her iki düşünce dünyasının temel dinamiklerini ve köklü problemlerini iyi kavramış olan, klasik dinî ilimler alanında olduğu kadar sosyal bilimlerde de söz sahibi olan ender düşünürlerden biridir. Felsefe alanında çeşitli tercüme yapımış, Georges Fonsgrive'in birçok terim ihtiva eden psikoloji kitabını *Mebâdi-i Felsefeden İlmü'n-Nefs* adıyla yaptığı tercüme, *Felsefi Terimler Sözlüğü* olarak nitelendirilebilecek türden 100 sayfalık bilgi eklemiştir¹⁰.

Kıscacası Ahmed Naım Doğuyu ve Batıyı, ilimleriyle tanıyan bir âlimdi. Fakat ruhunda en çok ve en samimi yaşam alanı bulan, İslâmî ilimlerdi¹¹. İlimde olduğu kadar dine bağlılık ve ahlakî yaşamında da dost ve düşman herkesin sevgi ve takdirini kazanabilmiştir.

5. AHMED NAİM'İN SAHÎH-İ BUHÂRÎ'Yİ TANITIMI

Çevirmenin, işe başlamadan önce çevirdiği eser ve özellikleri, müellifinin biyografisi ve ilmî şahsiyeti hakkında bilgi sunması, okuyucunun beklentileri açısından önemlidir.

Ahmed Naım, *Sahîh-i Buhârî*'nin tanıtımında öncelikle *Buhârî*'nin sözlerine yer verir. Buhârî eserini tanıtırken, *el-Câmi'* adlı eserinde sadece sahîh hadislere yer verdiğini, kitap uzamasın diye terk edip yazmadığı sahîh hadislerin yazdıklarından daha çok olduğunu, bunları altı yüz bin hadisin içinden seçip tasnifini on altı senede tamamladığını, eseri Mescid-i Haram'da tasnif ettiğini, iki rekât namaz kılıp istihareye yatmadan ve kendisinde sıhhatine yakîn bir kanaat hâsıl olmadan, bir rivâyete göre de gusledip iki rekât

⁹ Çakan, İsmail Lütfî, "Babanzâde Ahmed Naım" md., *DİA.*, İstanbul 1991, IV, 375-376; Babanzâde Ahmed Naım, *İslâm Ahlâkının Esasları*, (Notlarla Sadeleştiren) Recep Kılıç, Ankara 1995, s. XIII-XIV, (Recep Kılıç'ın ilaveleri).

¹⁰ Hayatı, Eserleri ve Fikirleri konusunda daha geniş bilgi için bk. Babanzâde Ahmed Naım, *age.*, XIII-XXV; Çakan, İsmail Lütfî, "Babanzâde Ahmed Naım" md., *DİA.*, IV, 375-376; Hüseyin Hansu, *Babanzâde Ahmet Naım, Hayatı, Fikirleri, Eserleri, Hadisçiliği*, Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 1996 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

¹¹ Ahmed Naım, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, Ankara 1981, III, 404.

namaz kılmadan hiçbir hadisi kitabına almadığını söylemektedir¹². Ahmed Na'ım, böyle mübalağalı, hatta Buhârî'ye aidiyeti bile tartışılabilir bu tür rivâyetleri olduğu gibi kabul eder. Böylesi nakillerle Buhârî'nin güvenilirliğini, hatta Kur'an-ı Kerim'den sonra en güvenilir eser olma yönündeki genel kabûlü ispatlamaya çalışır. Zebîdî de, "Bu kitapta her ne varsa cümlesinin sahîh olduğu artık malum ve müsellemdir." demektedir¹³.

Ahmed Na'ım, Müslümanlar arasında en çok revaç bulan; itikâdî, amelî, ferdî ve içtimaî, hatta her konuda en çok itimada şayan başvuru kaynağı olan altı hadis koleksiyonu içinde birinci derecede Buhârî ve Müslim'in Sâhîhlerinin yer aldığını; bu iki kitabın İslam âlimlerinin ittifakıyla -Kitâbu'llah'tan sonra- mutlak olarak en güvenilir kitaplar olarak kabul edildiğini, ancak çoğunluğa göre Buhârî'nin Sahîh'inin, Müslim'inkinden daha güvenilir olduğunu belirtir. Bundan dolayı hadislerinin tamamını şerh etmek, garip kelimelerini tespit ve tefsir etmek, müşkilleri çözmek, râvilerinin durumlarını açıklamak, ihtisar etmek gibi bu iki kitaba yönelik çeşitli çalışmaların yapıldığını, bu çalışmalardan birinin de, *Ebû'l-Abbas Zeynuddîn Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî ez-Zebîdî'nin, Sahîh-i Buhârî'ye, et-Tecrîdu's-sarih li-ehâdisi'l-Câmi'i's-sahîh* adıyla yaptığı ihtisar olduğunu ve bunun da güzel tertip ve düzeni yönüyle haklı bir şöhrete ulaştığını söylemektedir¹⁴.

6. AHMED NA'İM'İN ÇEVİRİDEN ÖNCE MUKADDİME YAZMASININ AMACI

Tecrîd'in çevirisi, Cumhuriyet Döneminde hadis alanında yapılan bu denli kapsamlı çevirilerin ilki olması nedeniyle önemlidir. Diyanet İşleri Başkanlığı, Büyük Millet Meclisinin aldığı bir kararı yerine getirmek üzere Zebîdî'nin muhtasarını Türkçeye çevirme görevini Ahmed Na'ım'e vermiştir¹⁵.

Hadis metinlerinin çevirisinin, sıradan bir metnin çevirisine benzemediği malumdur. Belli hadis kültürüne sahip olmayan bir okuyucu kitlesi için Hadis ilmine dair bazı bilgiler sunmadan ve dipnotlarda birtakım açıklayıcı bilgilere yer vermeden yapılacak yalın bir çeviri, faydadan çok zarar getirebilir. İşin zorluğu yanında sorumluluğunun da bilincinde olan Ahmed Na'ım, bütün bunları dikkate aldığı için salt bir çeviri yapma amacında değildir. O, genelde birer dinî nakil olan hadis metinlerine, özelden de Buhârî'ye ve dolayısıyla onun muhtasarı olan Tegrîd'e duyulması gereken güveni sağlamak, hadis ilmine dair bazı bilgiler vererek okuyucuya azami derecede yararlı olmak amacındadır. Nitekim o, 'Mukaddime boyunca okunan satırlara dikkat etmiş olanların, dinî nakillerin korunmasına Müslümanlar kadar itina gösteren hiçbir milletin olmadığını görmüş olacağını' ifade ederek bu yöndeki amacını bizzat kendisi dile getirmektedir¹⁶. Bu nedenle çeviri faaliyetine, Hadis İlmine dair geniş bilgi sunan bir Mukaddime ile başlamaktadır. Ancak onun, Mukaddime'nin sonunda, Hadis İlmine dair zikretmediği daha pek çok kaidenin bulunduğunu, fakat burada sunduğu bilgilerin çok uzaması nedeniyle okuyucuyu bıktırdığını, bu nedenle Mukaddime'yi

¹² Ahmed Na'ım, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tegrîd-i Sarih Tercemesi*, Ankara 1982, I, VI.

¹³ Ahmed Na'ım, *age.*, I, VI.

¹⁴ Ahmed Na'ım, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tegrîd-i Sarih Tercemesi (Mukaddime)*, Ankara 1982, s. 1-2.

¹⁵ Ahmed Na'ım, *age.*, (Mukaddime), s. 2-3.

¹⁶ Ahmed Na'ım, *age.*, (Mukaddime), s. 492.

sonlandırmak zorunda kaldığını söylemesi¹⁷, amacının Hadis Usulünün bütün konularını ele alan bir usûl kitabı yazmak olmadığını göstermektedir¹⁸.

7. AHMED NAİM'İN İSNADA VERDİĞİ ÖNEM

Ahmed Naım'ın ifadesiyle her sözü söyleyenine isnad etmek, nakillerin toplanmasına başlandığı ilk günden beri dinî bir vecibe sayılmış, senedsiz söze/nakle itibar edilmemiştir. O kadar ki, ravilere ve rivâyet ettikleri haberlere duyulacak güvenin derecesini tayin için gösterilen duyarlılık, akıllara hayret vericidir. Hadis ravilerini konu alan kitaplara bakıldığında, cerh edilmiş zayıf raviler içinde, sözünü, hadis tenkidinde otorite olmayan kimselere tereddütsüz kabul ettirebilecek büyük âlimlerin çok olduğu görülecektir¹⁹. Ahmed Naım, çeşitli yönlerden otoritesi tescil edilmiş Ebû 'İsme Nuh b. Ebî Meryem (ö.173/789) ve ilimdeki üstünlüğü Doğu ve Batıyı kaplayan Muhammed b. Ömer el-Vakîdî'nin (ö.207/822) otoritelerce uğradığı tenkidi örnek vererek ravilerin ne denli bir süzgeçten geçtiğini, bu yüzden de rivâyetlere güvenilmesi gerektiğini ısrarla belirtir.

Ahmed Naım'ın, "Hatime" başlığı altında bütün Mukaddime'nin değerlendirmesini yapması beklenirken sadece bu noktaya vurgu yapması ve Mukaddime'ye de sahabe ve tabiîni tanıtmaya başlaması, hadislerin sahih olarak değerlendirilmesinde ravilere güveni ön plana çıkardığı ve dolayısıyla tercümesine başlayacağı Tecrid'in hadislerine tartışmasız olarak güvenilmesi gerektiğini, "*Sahih ve Hasen denilen rivâyat işte bu kadar sıkı bir haddeden/incelemeden geçmiş rivâyetlerdir.*"²⁰ sözüyle ifade etmiş olmaktadır. Ayrıca, bazı tartışmalı ya da şüphe ile yaklaşılacak hadislerin hangi eserde kaç tarikle rivâyet edildiğini, rivâyet edildiği toplam tarik ve musannif sayısını verdikten sonra, böyle birçok tarikten gelen bir hadis hakkında şüphe etmenin hiçbir Müslümanın kârı olmadığını söylemekte²¹, bu da isnada verdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır.

8. AHMED NAİM'İN GEÇMİŞ ÂLİMLERİN DEĞERLENDİRMELERİNE YAKLAŞIMI

Ahmed Naım, muhaddislerin tenkit kurallarını bu derece sıkı uyguladıktan sonra artık onların makbul gördükleri rivâyetleri bugün de makbul görmek konusunda tereddüt edilmemesi gerektiğini söyler. Onun ifadesiyle otoritelerce *sahih* veya *hasen* olarak değerlendirilen rivâyetleri ceffalkalem/gelişigüzel reddetmek, hiçbir naklin güvenilirliğini kabul etmemek garabetini/saçmalığını gösterecek derecede akli ilkelere karşı çıkmak demektir. Dolayısıyla Ahmed Naım'ın, tam teslimiyetçi bir yaklaşım içinde olmamakla beraber otoritelerin değerlendirmelerine güvenme eğiliminde olduğu, gelişigüzel bir retçiliğe şiddetle karşı çıkarak mutedil bir çizgiyi benimsediği anlaşılmaktadır.

¹⁷ Ahmed Naım, *age.*, (Mukaddime), s, 492.

¹⁸ Ele aldığı konulardan genişçe bahsederek doyurucu bilgi vermiştir. Ancak Hadis usûlüne giren bütün konulardan söz etmemiştir. Nâsîh ve Mensûh, el-İhve ve'l-ehvât: Ravilerden erkek kardeşleri ve kız kardeşleri bilme, et-Tevârîhu-r-ruvât: ravilerin tarihçelerini bilme konuları gibi.

¹⁹ Ahmed Naım, *age.*, (Mukaddime), s, 492.

²⁰ Ahmed Naım, *age.*, (Mukaddime), s, 494.

²¹ Ahmed Naım, *age.*, I, 184.

II. METİN TÜRLERİ VE ÇEVİRİDE YÖNTEM SORUNU

Bu başlık altında metin türleri, çeviri şekilleri ve çeviriye konu olan metne göre takip edilmesi gereken yöntemler hakkında kısaca bilgi verilmeye çalışılacaktır.

1. METİN TÜRLERİ VE HADİSLER

Metnin türü ve özelliği çeviride takip edilecek yöntem açısından önemlidir. Her ne kadar değişik kuramcıların farklı metin sınıflandırmaları söz konusu olsa da çeviriye konu olan metinlerden “içerik ağırlıklı”, “biçim ağırlıklı” ve “ses ağırlıklı” olmak üzere üç ayrı metin tipinden bahsetmek mümkündür. Bunları “estetik” ve “fonksiyon ağırlıklı” olmak üzere iki ana gruba indirgemek de mümkündür²².

Birinci sınıfa dâhil olanlar zor, ikinci sınıfa dâhil olanlar kolay metinlerdir. *Estetik* ya da *kapalı* metinler, *biçimsel* ve *sessel* metinler olup büyük ölçüde yarar gözetmeyen, anlam aktarmaya dayalı olmayan, *hazzi* ve *güzellik* ögesini önceleyen metinlerdir. *İşlevsel*, ya da *açık* metinler ise bilgi veren *enformatif* metinlerdir. Bunlara *içeriksel* metinler de denebilir²³. Bir çeviride her iki türden metinlerin iç içe yer alması da mümkündür. Hadis metinleri ikinci gruba dâhil olan yani *içeriksel* metinlerdir. Biçimden ziyade mana önemlidir. Hadislerin mana olarak rivâyetinin caiz görülmesi de mananın öncelenmesinin bir ifadesidir.

2. ÇEVİRİDE YÖNTEM SORUNU

Her yazarın olduğu gibi çevirmenlerin de kendilerine özgü üslupları vardır. Buna paralel olarak her çeviri, belli bir oranda doğal olarak çevirmenin izlerini taşır. Çevirmenin kendine özgü düşünsel konumu, bilgisi, birikimi, kaynak dil ile çeviri dilini kullanabilme gücü ve becerisi, zihinsel çözümleme, yorumlama, çağrıştırma yetisi, belli bir yazarın eserini seçmekteki amacı, çeviride sorumluluk duygusu gibi bireysel özellikler, bu durumun başlıca etkenleridir. Çevirmenin kişiliğiyle ilgili bu özellikler yaptığı işe de ister istemez yansır²⁴.

Çevirideki başarı, kuramdan ziyade çevirmenin kendisine katkı sağlayan her alanda edindiği donanımına, bu alandaki özel yeteneğine ve yeteneklerinin kullanım başarısına bağlıdır. Kuralları bilmek iyi bir çeviri yapmanın garantisi değildir. En iyi yöntem; birikim, yetenek, sabır ve yoğunlaşmadır. Kaldı ki bu konuda somut ölçü ve kriterler ortaya konabilmiş de değildir. Bununla beraber bugüne kadar yapılan uygulamalardan edinilen sonuçlara göre çevrilecek metne karşı iki tutum sergilenebilir:

a) Biçim/form Eşdeğerliği

Çevirmen, metni çevirirken formda eşdeğerliği önceliyorsa, buna “*form-eşdeğerliği*” denir. Şiirde yahut manzum tiyatro eserlerinde olduğu gibi, okuyucuyu bir takım *sentaktik* ve *fonolojik* yapılarla etkilemeyi amaçladığı estetik ağırlıklı metinlerde, yazar, anlamdan özveride bulunarak form-eşdeğerliğini önceleyebilir. Çevirmen eğer içeriğin aktarılmasını daha önemli buluyorsa formdan ödün verir ve sonuçta çeviri yazarın amaçladığından farklı formatla okuyucuya ulaştırılmış olur²⁵. Hadis metinlerinin çevirisinde

²² Daha geniş bilgi için bk. Boynukara, Hasan, “Çeviri: Nasıl, Nereye Kadar?”, *Kur'an ve Dil Sempozyumu*, (17-18 Mayıs 2001), Erzurum trs., s. 378-379.

²³ Daha geniş bilgi için bk. Boynukara, *agt.*, s. 378-379.

²⁴ Göktürk, Akşit, *Çeviri: Dillerin Dili*, İstanbul 2000, s. 93.

²⁵ Daha geniş bilgi için bk. Boynukara, *agt.*, s. 379-380.

anlamdan özveride bulunarak biçimi incelemek, birtakım vahim sonuçlar doğurabilir. Hadislerin fonksiyonel amacı da böyle bir incelemeye müsait değildir. Ahmed Naîm de Tecrid'in çevirisinde doğal olarak manayı incelemiştir.

b) Anlam Eşdeğerliği

Çevirmen, biçimi ikinci planda tutup anlam-eşdeğerliğini önceliyorsa, buna da “*anlam-eşdeğerliği*” denir. Büyük ölçüde pragmatik olan anlam-eşdeğerliğinde amaç, kaynak metindeki bilgileri anlaşılır bir tarzda hedef dile aktarmaktır. Burada estetik veya form ikinci plandadır. Kimi zaman bir paragraf bir kaç kelimeyle, bazen de bir kaç kelime ya da cümle bir paragrafa çevrilebilir. Buna “*tefsiri tercüme*” de denir. “*Demek istiyor*” ifadesi çevirmen için önemli bir dayanak oluşturur. Eğer metnin muhatabı enforme edilmeyi bekliyorsa, ya da çevirmen eseri, anlamı ve mesajı aktarmayı çabasının birinci amacı olarak düşünüyorsa böyle bir yöntemi seçmesi daha uygun olacaktır. Bu yöntem çok anlamlılığa açık metinler için de kullanılabilir²⁶.

Hadis metinlerinin çevirisinde anlam-eşdeğerliği incelemesi esastır. Bununla beraber hadis metinleri içerisinde çok anlamlılığa açık metinler de vardır. Bu biraz da Arap dilinin tabiatında var olan bir özelliktir. Aslında her dilde mutlaka buna açık olan kelime ve kavramlar vardır. Çevirmen bu sorunu kaynak dil ile hedef dile ve her iki dilin dayandığı kültürlerle hâkim olmakla aşabilir. Ayrıca dipnot kullanma yöntemi ile yapacağı açıklamalar da sorunun aşılmasında olumlu rol oynayacaktır. Önceki âlimler bu sorunu *haşiye yöntemi* ile çözmeye çalışmışlardır. Özellikle çok anlamlılığa ve farklı yorumlara müsait olan dinî metinlerin çevirisinde dipnot kullanma yöntemi bazen kaçınılmaz olmaktadır. Çünkü bu tür metinlerde yer alan bazı kelimelere ya da kavram veya cümlelere zaman zaman sözlük anlamlarının dışında mana verme zorunluluğu doğar. ‘Yed’ kelimesi bunlardan biridir; “Allah’ın eli”²⁷ ile “filanın eli” dendiğinde ‘yed’ kelimesi aynı anlamı ifade etmez. Bu tür kelimeler, izafe edildikleri sözcüklere göre farklı anlam ifade edebilmektedirler. Edebî, felsefî ve dinî metinlerde çok anlamlılığa izin veren yapılar sıklıkla rastlamak mümkündür.²⁸ Aynı metinle ilgili farklı çevirilerin ortaya çıkmasında çevirmenler arasındaki nitelik farklılığı etkin olmakla beraber asıl sorun kelime ya da ifadenin doğasından kaynaklanmaktadır. İkinci önemli sorun kültürel denklik ya da dengesizlikten kaynaklanmaktadır. Kaynak metinden hedef dile çeviride tatminkâr bir sonucun elde edilebilmesi için her iki dilin dayandığı kültürler arasında denkliklerin, en azından benzerliklerin olması gerekir. Aksi takdirde ne çevirmenin çok iyi olması ne de metnin kolaylığı bir çözüm olur. Birçok dilde bir anlam için birçok kelimenin kullanıldığı bilinmektedir. Hangi ustalık ve yetkinlikte olursa olsun bir çevirmenin bunları birtakım parantezler ve dipnotlar kullanmadan aktarması mümkün değildir.

c) Metni Bir Bütün Olarak Ele Almak

Form ve anlam eşdeğerliği metotlarından hangisi benimsenirse benimsensin, metni bir bütün olarak ele almak, sağlıklı bir çeviri için oldukça önemlidir. Metnin bütünü algılanmadan ve kavranmadan yapılacak bir çeviri, gramer düzeyinde doğru olsa bile, ortaya okuyucuyu yanıltan ve kaynak metin yazarının (veya sahibinin) gerçek niyetinin ve amacının gözden kaçmasına neden olan bir çeviri çıkacaktır. Dolayısıyla çevirmenin metnin

²⁶ Bk. Boynukara, *agt.*, s. 380.

²⁷ 48. Fetih, 10.

²⁸ Bütün müteşabih ayetler bu kategoride yarar alır.

türünü, dönemini, yazıldığı dönemin koşullarını ve nasıl bir kitleyi hedeflediğini de dikkate alması gerekir.

III. AHMED NAİM'İN ÇEVİRİ METODU, ÜSLUBU VE TENKİTÇİLİĞİ

Bu başlık altında Ahmed Naîm'in çeviri metodu, kullandığı dil ve üslubu ve tenkitçiliği hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

1. AHMED NAİM'İN ÇEVİRİ METODU

Ahmed Naîm çeviri işinin zor olduğunun bilincindedir. Özellikle söz konusu metin, dinî boyutu olan, milyonlarca insanın inancı ve dinî yaşamını ilgilendiren hadisler olunca, zorluk ve sorumluluk daha da büyük olmaktadır.

Ahmed Naîm, her kaydı birtakım şer'î hükümlere kaynaklık ve muhtelif İslam mezheplerinin fâkihlerine dayanak teşkil eden böyle muazzam bir malzemenin çevirisinde, asla mutabık kalmanın önemini takdir ettiği için gücü yettiği oranda çeviriye son derece itina göstermiş, prensip olarak metne sadık kalmayı esas almıştır. Bununla beraber, her tecrübeli mütercimim takdir edeceği üzere metnin kolayca anlaşılması için çeviride bazı lafızları ilâve etmek zorunda kaldığını, bunları da parantez içinde gösterdiğini, böylece asıl metinle ilâve lafızların açıkça görülmesini sağladığını belirtmektedir. Dolayısıyla çeviriyi okuyan kimse, hadisin mealini kolayca anlamakla beraber ilâve edilen lafızları da bir bakışta görebilmektedir.

Metnin doğru ve kapsamlı bir şekilde anlaşılması için kuru bir tercüme ile yetinilemeyeceğinin otoritelerce kabul edildiğini, dolayısıyla birçok dipnot açıklamalarına ihtiyaç duyduğunu söylemektedir. Bu dipnotlarda hadis metinlerini aydınlatacak *rivâyet ihtilafları* ile *muttefekun-aleyh*²⁹ veya *muhtelefun-fih* olan metinlere, farklı fikhî görüşlere yer verdiği gibi Siyer'le ilgili bazı yararlı bilgilere de yer vermiş, böylece dipnotlarla konu zenginliğini sağlamıştır. Ahmed Naîm'in çeviride takip ettiği metodu maddeler halinde şu şekilde izah etmek mümkündür:

1. Çeviride lafza dikkat etmekle beraber manayı en güzel bir biçimde yansıtmak, en çok dikkat ettiği hususlardan biridir. Metinde yer almadığı halde manayı daha anlaşılır hale getiren açıklayıcı, tamamlayıcı, bazen de güzelleştirici lafız ve ifadeler parantez içinde yer verir; metinde yer almayan unvanlar ilave eder. "...Varaka dedi ki 'Bu gördüğün, Allah Teâlâ'nın Mûsâ (*salla'llahu aleyhi ve selem*)ya tenzil ettiği Nâmûs(-ı Ekber)dir. (*Yani sâhib-i sırr-ı vahiydir.*)"³⁰ cümlesinde yer alan italik ifadeler buna örnektir. "*Rûhu'l-Kudus*" ifadesini, "*Rûhu'l-Kudus Cebrâil Aleyhisselâm*" şeklinde çevirerek bazen de metin dışı kullandığı açıklayıcı bilgilerde parantez kullanmaz.³¹ "*Ecmilû*" sözcüğüne "*güzel, meşru, mürüvvete layık...*"³² şeklinde mana vererek çok anlamlı kelimelerde müteradif sözcükler kullanır. Böyle bir çeviri manayı zenginleştirmek açısından güzel olmakla beraber mana-lafız karşılaştırmasında karışıklığa meydan verebilir.

²⁹ 'Muttefekun-aleyh' ifadesi hadis terminolojisinde Buhârî ve Müslim'in birlikte Sahihlerinde rivayet ettikleri hadislerle denir. Ancak Ahmed Naîm burada muhtemelen terimsel anlamını değil de üzerinde ittifak edilmiş, aynı zamanda muarız bulunmayan, otoriterce yaygın olarak bilinen meşhur rivayetleri kastetmiştir. Muhtelefun-fih ile de tersini kastetmiştir.

³⁰ Ahmed Naîm, *age.*, I, 12.

³¹ Ahmed Naîm, *age.*, I, 3.

³² Ahmed Naîm, *age.*, I, 3.

2. Metni çevirmeden önce, ilgili rivâyetin diğer kaynaklarda yer alan bütün versiyonlarını gözden geçirir; bir eksiklik varsa ya da eksik anlamaya yol açacak bir nokta söz konusu ise bunu başka koleksiyonlardaki ziyadelerle giderir³³. Örneğin Hirakl'ın Ebû Sufyân'a; "*O (Muhammed) size ne emrediyor?*" sorusunun cevabında, metinde "*Bize namazı, sıdk ve affi, sıla-i rahmi emrediyor, dedim.*" şeklinde gelen ibarede "*namaz*" ifadesinden sonra (*sadakayı yani zekâtı*) şeklinde parantez içinde bir ilâvede bulunur. Dipnotta da "*diğer bir rivâyette (bi's-salâti ve'z-zekât)*" şeklinde geldiğini belirtir³⁴. Dolayısıyla farklı rivâyetleri göz önünde bulundurarak mana bütünlüğünü yansıtmaya çalışır. Ancak üslûp akışını bozacak daha uzun farklılıkları çeviriye yansıtmadan, metnini çevirisi ile birlikte dipnotta verir.

3. Farklı algılama ve hükümlere götürecek genel ifadeleri, değişik versiyonlarından yararlanarak parantez içi açıklamalarla kayıtlar. Örneğin, noksansız abdest alıp hutbeyi sessizce dinleyen ve cumayı bu minval üzere kılan birinin iki cuma arasında işlediği günahların bağışlanacağını bildiren rivâyette, Müslim'in "*büyük günah işlemedikçe*"³⁵ kaydından yararlanarak söz konusu günahların küçük günahlar olduğunu parantez içi (*yani seğâir*) kaydıyla belirtir³⁶.

4. Duruma göre bazen metni yorumlayarak, bazen de bağlama göre ne demek istediğini dikkate alarak, *literal* tercümeden ziyade *tefsiri* tercüme ile mana verir³⁷. "*Eyyu'l-islâmi efdalü*" : "*İslâm'ın hangisi efdaldır*" ifadesinde lafzın dışına çıkarak ve diğer farklı rivâyetleri de göz önünde bulundurarak,³⁸ "*Müslümanların hangisi efdaldır?*" şeklinde maksada uygun mana verir³⁹. Ahmed Naîm böyle bir tercihi tamamen bağımsız olarak değil, rivâyet farklılıklarını dikkate alarak yapar. Buradan anlaşıldığına göre metnin farklı rivâyetleri varsa bu rivâyet farklılıklarından manaya ve maksada daha uygun olanını; rivâyet farklılıklarında böyle bir tercihe imkân yoksa lafza bağlı kalmayı tercih eder; dipnotta da verdiği mananın farklı bir rivâyetten kaynaklandığını belirtir. Dolayısıyla *Ahmed Naîm hadisi anlamak için öncelikle yine hadise müracaat etmektedir*.

5. Lafız olarak istenen mana yansıtılamıyorsa anlatım olarak bir takım haziflerin bulunduğu bahseder. Anlamla ilgili olarak doğacak muhtemel sorulara cevap vererek uygun manaya ve takdir edilen lafza işaret eder⁴⁰.

6. Bazen hadis, konu ile ilgili önemli gördüğü bir fark içeriyorsa, aynı hadisin başka bir versiyonunu dipnotta verir. Burada yalın bir çeviriden ziyade konu ile ilgili ayrıntılı bilgi vermeyi amaçlar.

7. Yanlış algılamalara vesile olacak literal çevirilerde, durumu açıklayan ve yanlış anlamaları önleyen parantez içi sözcükler ilave eder, gerektiğinde dipnotta açıklamalarda bulunur. Örneğin; "*İmanın alâmeti Ensârî sevmektir*" hadisinin çevirisinde parantez içi bir

³³ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, I, 10, II, 259.

³⁴ Ahmed Naîm, *age.*, I, 18, 23. Bu paralelde başka örnekler için bk. I, 19.

³⁵ *Müslim*, Tahâret 7.

³⁶ Msl., bk. Ahmed Naîm, *age.*, III, 11, 17, 27.

³⁷ Msl., bk. Ahmed Naîm, *age.*, III, 260.

³⁸ "Diğer rivayetlerde 'Eyyu'l-müslimîne' diye vârid olduğuna göre 'eyyu ashabi'l-islâm' yahut 'eyyu efrâdi'l-islâm' takdirindedir", demektir. Ahmed Naîm, *age.*, I, 29 (dipnot: 1)

³⁹ Bk. Ahmed Naîm, *age.*, I, 29-30, (no:11, 12).

⁴⁰ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, I, 30.

ilâve ile⁴¹; “Hiçbiriniz kendisi için arzu ettiğini kardeşi için de arzu etmedikçe iman etmiş olmaz.” hadisinde de dipnotta yaptığı bir açıklama ile her iki hadiste de yer alan “*iman etmiş olmaz*” ifadesinden kastedilenin “*kemâl-i imân*” olduğunu belirtir⁴².

8. Metni doğrudan ilgilendiren ziyadeleri çeviriye ilâve eder ve söz konusu ilâvenin Tecrîd’de yer almadığını, mütercim tarafından Buhârî’nin Sahîh’inden alınıp ilâve edildiğini belirtir. Örneğin, Kiblenin değişmesi ile ilgili rivâyetin sonunda Berâ b. Âzib’in bir ifadesi yer alır. Ahmed Naîm bunu hem metne ilâve eder, hem çevirisini verir. Dipnotta da “*Bu ziyade Tecrîd’de yoktur. Mütercim tarafından asıldan/Buhârî’nin Sahîh’inden alınıp ilâve edilmiştir.*” demektir⁴³.

9. Parantez içi verdiği mana ve yorumların, olaya, zamanın kabullerine ve hadisin içeriğine uygun olmasına özen gösterir. Örneğin, kûsûf namazının kılındığı bir esnada, namazda yer almayan dışardan birinin “*Bu bir âyet mi?*” sorusunu, “*bu bir âyet(-i azab veya tekarrub-i kıyâmet) mi?*” şeklinde tercüme eder. “*Âyet*” kelimesini, “*azab işareti*” veya “*kıyametin yaklaşımı*” olarak yorumlar⁴⁴. Ona göre Güneş tutulması o günün anlayışına göre bir ‘azap işareti’ veya ‘kıyametin yaklaştığına bir işaret’ olarak kabul edilmektedir. Ahmed Naîm’in buradaki yorumu o günkü toplumun algılamalarına, kabullerine ve kültürel alt yapılarına uygundur.

10. Zaman zaman bazı fikhî icthadları tercümeyle yansıttığı görülür. Örneğin, “*her bâliğ olan kimseye cuma günü gusletmek... vaciptir*” ifadesini, parantez içinde, “*gibi*” ilâvesi ile “*vacip (gibi)dir*” şeklinde tercüme eder⁴⁵.

11. Saygısından dolayı adının yalın olarak anılmasına gönüllü razı gelmediği için Hz. Peygamber’den bahsederken Hirakl’in ağzı ile parantez içinde (*o zât-ı kerîm*) ifadesini kullanır. Yine Hz. Peygamber’e dönen bir zamirin açılımını, “*Nebiy-i Zî Şân*’ın zuhur edeceğini bildirdim.” şeklinde parantezsiz ve Hirakl’in sözü olarak verir. *Zât-ı Şerîf* kelimesini de yine ona söyler⁴⁶.

12. Üslûp güzelliği ve metni daha anlaşılır hale getirmek için metinde tasrîh edilmeyen isimleri, yani zamirin mercilerini bazen açıkça belirtir. Örneğin, “*Nefsim yed-i kudretinde olana kasem ederim ki...*” ifadesini, “*Nefsim yed-i kudretinde olan Allah u Zü’l-Celâl’e kasem ederim ki...*” şeklinde tercüme eder⁴⁷.

13. Senette, aslında var olan ancak yazılmayan “*kâle*”ler vardır; bunları çeviride tasrîh ederek “*şöyle demiştir*” şeklinde tercüme eder. Hz. Peygamber’e atfedilen “*kâle*”yi “*bu yurdu*” şeklinde çevirir. Râviye atfedilen “*kâle*”yi de yerine göre “*der ki*” yerine göre de “*demiştir ki*” ya da “*şöyle demiştir*” şeklinde ifade eder.

14. Hadis metni içinde geçen âyet metnini çeviride tekrarlar, mealini ise dipnotta verir⁴⁸.

⁴¹ Ahmed Naîm, *age.*, I, 30.

⁴² Ahmed Naîm, *age.*, I, 30.

⁴³ Ahmed Naîm, *age.*, I, 49.

⁴⁴ Ahmed Naîm, *age.*, I, 86-87.

⁴⁵ Ahmed Naîm, *age.*, III, 9.

⁴⁶ Bk. Ahmed Naîm, *age.*, I, 19, 24.

⁴⁷ Bk. Ahmed Naîm, *age.*, I, 31.

⁴⁸ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, I, 25.

2. KULLANDIĞI DİL VE ÜSLÛBU

Ahmed Naîm, her şeyden önce bir Osmanlı âlimidir. Tecrîd-i Sarîh'i tercüme ederken kullandığı dil, doğal olarak, günümüz Türkçesi değil, daha ziyade Osmanlı Türkçesidir. Cumhuriyet yıllarının başındaki Türkçe ile günümüz Türkçesinin, dil ve dizge olarak aynı olmakla beraber biçimsel açıdan bazı değişikliklere uğradığı inkâr edilemez. Ahmed Naîm, yaşadığı dönem itibarıyla son derece başarılı bir dil ve akıcı bir üslûp kullanır. O gün konuşulan dilin tabii sonucu olarak kullandığı Arapça, Farsça kelime, terkip ve tamlamalar oldukça fazladır. Bununla beraber dil konusunda statükocu ve tutucu değildir. Türk dilinin istiklâlinin korunmasına dair yazılar yazar, ilmî terimlere dokunulmadan Türkçenin arındırılmasını ve üslûbun sadeleştirilmesini savunur. Galatasaray Sultanîsi'nde Arapça okuttuğu için kendisine Arapçacı denmesine rağmen yazılarında Türkçe'yi ustalıkla kullanır.

Ahmed Naîm, taklitçi ve yalın bir çevirmen değil, tenkit ve tercihler yapan bir düşünürdür. Özellikle çevirilerinde terimlerin tam karşılığını bulmak için büyük bir titizlik gösterir. *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*'nde, Türk dilini kullanmadaki ustalığı yanında Arapça kelimelerin en uygun karşılığını bulmadaki mahareti de açıkça görülür. Hz. Peygamber'e ve ashaba duyduğu saygıyı, çeviride kullandığı üslûba da yansıtır; açık ya da kapalı, Hz. Peygamber'in söz konusu olduğu her yerde mübalağalı tazim ifadeleri ve her defasında mümkün olduğu oranda bir öncekinden farklı unvanlar kullanmaya özen gösterir, böylece metne estetik güzelliği ve üslûp zenginliği kazandırır. Her sahâbî adının zikredilişinde "*radiyallahu anh*" tazim ifadesini kısaltmaya gitmeden tam olarak verir. Hz. Peygamber için kullandığı bazı tazim ifadeleri şöyledir:

Rasûlüllah sallallahu aleyhi ve sellem, Zât-ı Şerifleri, Hz. Rasûl-i Ekrem, Rasûl-i Muazzam, Nebiyy-i zî-Şân, Nebiyy-i Muhterem, Nebiyy-i kerîm aleyhi's-selatu'r-Rabbi'r-rahîm, Zât-ı akdes-i Rasûl penâhi, Rasûl-i mücteba aleyhi ekmele't-tehâyâ Efendimiz Hazretleri, Nebiyy-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem Hazretleri, Risâlet Meâb sallallahu aleyhi ve sellem...

Hz. Peygamber'e ait olan ya da ona izafe edilen bir şeyin anılışında da aynı tazim ifadelerini ilâve eder: Örneğin *şemâil-i seniyyey-i Muhammediyye, mektub-i şerif risâlet penâhi, Huzûr-i Pürnûr-i Risâlet Penâhi, Vech-i Risâlet Penâhi* gibi.

Az da olsa çeviride cümle ve ifade bozuklukları vardır. Örneğin, "*Müslümanlar; dilinden, elinden selamette kalandır*" şeklindeki çeviri⁴⁹, düzgün bir ifade değildir. Özne yüklem uyumsuzluğu vardır. Bu ifade, "*Müslüman, elinden ve dilinden Müslümanların (insanların) selamette kaldığı kimsedir.*" şeklinde olmalıdır. "*Mekke'de ne kan dökmek ne de bir ağaca balta vurmaktır olmaz.*"⁵⁰ cümlesinde de ifade bozukluğu söz konusudur. Bu ifadenin düzgün olabilmesi için cümlenin olumlu bitmesi gerekir.

Aynı kelimeye veya edata farklı manalar vererek çeviri metnine zenginlik kazandırır. Aynı metin içinde üç kez tekrarlanan "*elâ!*" şeklindeki uyarı edatına "*Gözünüzü açın!*", "*Agâh olunuz!*", "*Haberiniz olsun!*" şeklinde, anlam olarak müteradif olan üç farklı ifade kullanır⁵¹. Böylece hem tekrarlardan kaçınır, hem de dile ve üslûba zenginlik katar.

⁴⁹ Ahmed Naîm, *age.*, I, 29. Burada bunun bir baskı hatası olabileceği ihtimaline de yer vermek gerekir.

⁵⁰ Ahmed Naîm, *age.*, I, 101, (no:89).

⁵¹ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, I, 60.

Mahrem sözcükleri en uygun ifadelerle çevirir⁵². Türkçesini bulamadığı sözcükleri de çeviriye yansıtmaksızın cümle içinde eritir⁵³.

3. MANA VE MUHTEVA TAHLİLİ

Ahmed Naîm zaman zaman mana ve muhteva tahlilinde bulunur. Örneğin, Cuma günü gusül boy abdesti almak konusundaki hadiste yer alan “*vaciptir*” ifadesinin tahlilini yaparak, bunu “*vacip gibidir*” şeklinde algılamak ve yorumlamanın gerekçelerini sunar. İmam Malik'in, vücûba delalet eden lafızların zahirine bakarak vücûbuna kâil olduğunu, ekser fukahânın vücûbuna kail olmayıp buradaki lafızları terğibe; emri de vacip imişcesine te'kide hamlettiklerini belirtir. Guslün vacip olmayışını dilsel kurullarla ispata çalışır⁵⁴. Burada hem mana tahlili yapmakta hem de tercihte bulunmaktadır.

4. TENKİTÇİLİĞİ

Ahmed Naîm'in, rivâyetler konusunda otoritelerin yaptığı *sahih* ve *hasen* değerlendirmelerine son derece güven duymakla beraber, râvilere yönelik yapılan bazı değerlendirmelere karşı tenkitçi bir tutum sergilediği görülür. Örneğin, rivâyetler konusunda hadis uydurmacılarından bahsederken Ebû 'İsme Nuh b. Ebî Meryem'i müdafaa eder⁵⁵, Kamil Miras (ö.1957) da bunu takdirle karşılar⁵⁶.

Bazı hadis metinlerinin, hilaf-ı hakikat olarak nakledildiğini veya uyuşmazlık içerdiğini tespit ederek bunu açıklığa kavuşturur; problemi ortaya koyar; -varsa- verilen cevap ve çözümleri serdeder, -yoksa- kendine göre bir çözüm takdim eder⁵⁷.

Tecrid'de yer almayan konu ile ilgili bazı bilgileri tarihî bilgiler ışığında tartışır ve tenkit eder⁵⁸. Örneğin, çok yararlandığı Aynî'nin verdiği bir bilgiye, Siyer kitaplarının verdiği bilgiler doğrultusunda katılmamaktadır⁵⁹. Bir yerde Ebû Nu'aym'ın yanlış olduğunu ifade ederek, hem rivâyet yanlışlarını ortaya koymakta, hem de birtakım tercihlerde bulunmaktadır⁶⁰.

Delaleti sarîh olmayan bir hadisle yapılan ihticac sonunda verilen hükmü tenkit eder⁶¹. Zayıf hadislere istinaden verilen hükümleri belirtir⁶².

Zaman zaman bazı fikir, düşünce ve kanaatleri tartışarak tenkit eder⁶³. Bu çerçevede yaptığı bir tartışmada ilim ile Kur'an'ın birbiriyle çalışmayacağını, böyle bir şey varsa onun ya henüz faraziye ya da butlan olduğunu söylemektedir⁶⁴.

Bazı dil (gramer) hatalarına da işaret eder⁶⁵.

⁵² Msl. bk. Ahmed Naîm, *Sahîh-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, Ankara 1983, II, 382, (no: 275).

⁵³ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, I, 259.

⁵⁴ Ahmed Naîm, *age.*, III, 11.

⁵⁵ Ahmed Naîm, *age.*, II, 285-287.

⁵⁶ Ahmed Naîm, *age.*, II, 496-498.

⁵⁷ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, I, 231-232.

⁵⁸ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, II, 447-450.

⁵⁹ Ahmed Naîm, *age.*, II, 302.

⁶⁰ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, II, 319.

⁶¹ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, II, 322.

⁶² Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, II, 328.

⁶³ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, II, 271-272.

⁶⁴ Ahmed Naîm, *age.*, II, 272.

⁶⁵ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, II, 335.

Anlaşıldığına göre Ahmed Naîm, tam bir bilim adamı duruşu sergileyerek kaynaklarda geçen her bilgiye teslim olmamış, gerektiğinde geçmişte varılan bazı sonuçların aksini ispatlamaya çalışmış ve savunmuştur⁶⁶. Bu, aynı zamanda, olaylara olan hâkimiyetini ve meseleleri ayrıntılı bir şekilde araştırdığını gösterir.

IV. AHMED NAİM'İN ŞERHÇİLİĞİ

Bu başlık altında Ahmed Naîm'in şerhçiliği ve şerhte takip ettiği metot, mezhebî görüşlerinin tercüme ve şerhlerine yansıtıp yansımadığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. AHMED NAİM'İN ŞERH METODU

Sözlükte; *hıfz etmek, keşf etmek, açmak, beyan etmek, anlamak, genişletmek, tefsir etmek, açıklamak* anlamlarına gelen⁶⁷ *şerh* kavramı, Hadis edebiyatı terimi olarak bir hadisin veya bir hadis kitabında yer alan hadislerin gerekli olan kelime ve kavramlarının sözlük ve terimsel manalarını açıklamak, müşkil (kapalı) olan noktalarını çözüme kavuşturmak, irab yönlerini belirtmek, hadisten çıkan hükümlere ve fakihlerin bu hükümler ile ilgili görüşlerine yer vermek gibi işlemlerin bütününe ifade eder. Güç yettiği oranda bu hususların açıklanması sonucu meydana getirilen esere de *şerh* denir⁶⁸.

Ahmed Naîm, kitabını isimlendirmede her ne kadar "*Terceme*" ifadesini kullanmış ise de yaptığı iş, sade bir çeviriden ibaret değildir. Yalın bir çeviri ve haşiyenin ötesinde dipnotlarda oldukça kapsamlı tefsir ve yorumlara, fikhî görüşlere, kelime ve kavram açıklamalarına, rivâyet ve nüsha farklılıklarına, tarih ve siyer bilgilerine genişçe yer verir. Bununla beraber anlam açısından önemli olan her kelime ve kavramın açıklama ve yorumuna, hadislerden çıkan hükümlerin tamamına yer vermediği, hülâsa, nitelik, kapsam ve metodik açıdan şerhin bütün özelliklerini taşımadığı için tam ve mükemmel bir şerh olduğu da söylenemez. Bu genel değerlendirmeden sonra dipnotlarda yaptığı açıklamalarda şöyle bir metot izlediği söylenebilir:

1. Hadis metinlerinde geçen yer ve şahıs isimleri hakkında, dipnotta, gerektiği kadar bilgi verir; kapalı geçen şahısları açıklar; gerekli gördüğü kelime ve kavramların açıklamasında bulunur; yanlış anlamalara vesile olacak durumların izahına yer verir⁶⁹. Örneğin "*Busra emîri*" ifadesinde geçen emîrin "*Hâris b. Ebî Şemr el-Gassânî*"; "*mektubu getiren adam onu Hirakl'e verdi*" ifadesindeki "*adam*"ın, Bezzâr'ın Müsned'inden naklen "*Dihye*" olduğunu açıklar⁷⁰. Bir hadis metninde "*Namaz kılanlardan biri*" diye kapalı olarak geçilen şahsın "*Abbâd b. Bîşr*" veya "*Abbâd b. Nehîk*"; "*Mescidin birinde*" diye kapalı olarak sözü edilen mescidin de "*Benû Hârise Mescidi*", Kastallânî'nin beyanına göre ise "*Mescîd-i kibleteyn*" olduğunu belirtir⁷¹.

2. Şahıslar hakkında verdiği bilgi, söz konusu isim sahibinin kim olduğunu belirtmekle sınırlı olabileceği gibi tarihteki konumuna ve ilim dünyasındaki yerine göre geniş biyografisini, ilmî şahsiyetini ve tarihte ifâ ettiği misyonu belirtmek şeklinde de olabilmektedir. Bu bilgiler genelde metnin anlaşılmasına yardımcı olmaya veya tarihî bağlamını okuyucuya sunmaya yöneliktir.

⁶⁶ Ebû 'Isme Nuh b. Ebî Meryem'i müdafaa ettiği makalesinde görüldüğü gibi. Bk. Ahmed Naîm, *age.*, II, 285-287.

⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, Beyrut 1410/1990 'ş r h' md., II, 497-498.

⁶⁸ Çakan, İsmail Lütfî, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1985, s. 130.

⁶⁹ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, I, 26.

⁷⁰ Ahmed Naîm, *age.*, I, 24.

⁷¹ Ahmed Naîm, *age.*, I, 50.

3. Bazı kelime ve kavramları cahiliye dönemindeki kabullere varıncaya dek en ince detayına kadar izah ederken İslam'ın getirdiği değişikliklere de temas eder⁷². Örneğin hafta günlerinin tayin ve tespiti konusunda cahiliye toplumu ile İslam'ın tercih ve kabullerini birlikte verir⁷³.

4. Şerh ve açıklamalarda bulunurken birçok âyet ve rivâyetlere, sahabe, tâbiûn ve daha sonrakilerin görüş ve beyanlarına, fikhî görüşlere yer verir; fikhî hükümler istinbat eder. Kûsuf namazı esnasında Esmâ bt. Ebî Bekr'in, Hz. Aişe'ye, "Bu halka ne oluyor?" sorusu karşısında, Hz. Aişe'nin başı ile gökyüzüne doğru işaret etmesini delil göstererek "namazda iken baş işaretinin namazı bozan amel-i kesir kabilinden olmadığını" söyler⁷⁴. Yorum yaparken hem Buhârî'nin diğer yerlerinde zikredilen, hem diğer hadis kitaplarında yer alan hadislerden de yararlanır⁷⁵.

5. Yeri geldikçe güncel tartışmalara cevap verir. Örneğin, kız çocuklarına gusül meselelerini öğretmenin edep ve ahlâka aykırı olduğunu, dolayısıyla bu konuların onlara öğretilmemesi gerektiğini savunanlara geniş ve muknî cevaplar verir⁷⁶. Bununla beraber bazı tartışmalı hadislere doyurucu cevap verdiği söylenemez. Yorumlarını daha çok hadisin tartışmalı olmayan kısmı üzerinde yoğunlaştırır⁷⁷.

6. İtikadî görüşler nakleder⁷⁸. Felsefî izahlarda bulunur. Boutrouf, Henrie Poincare ve Kant gibi bazı filozofların görüşlerine yer verir. Bunların tabiat kanunları ile ilgili bazı görüşlerini nakleder⁷⁹.

7. Metinde kapalı geçip de şarihlerin kimler olduğunu tespit edemedikleri isimleri, durumu izah ederek kendisi de kapalı geçer⁸⁰.

8. Bazı noktaları anlamadığını belirtir. Örneğin müellif Zebîdî'nin, Buhârî'nin İbn Abbas'tan tahric ettiği mevsul bir rivayeti bırakıp onun yerine muallâk bir hadisi neden tercih ettiğini, anlayamadığını söyler⁸¹. Bazı meselelerin özünü verir; tafsilatını ise fikhî kitaplarına havale eder⁸².

9. Sebeb-i nuzûl konumunda olan hadislerin hangi âyetin sebeb-i nuzûlü olduğunu belirtir⁸³.

10. Zaman zaman dipnotta, metinde yer almadığı halde, başka kaynaklardan tespit ettiği sebeb-i vurûd de nakleder⁸⁴. Sebeb-i vurûd zikri, daha çok hadis metninin anlaşılmasına ya da manayı tamamlamaya yöneliktir.

11. Cinlerin varlığını ispata çalışırken Batılı bilim adamlarının cin vs. gibi varlıklar hakkındaki görüşlerine yer verir⁸⁵.

⁷² Ahmed Naîm, *age.*, III, 4-6.

⁷³ Ahmed Naîm, *age.*, III, 4-6.

⁷⁴ Ahmed Naîm, *age.*, I, 86.

⁷⁵ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, I, 88.

⁷⁶ Ahmed Naîm, *age.*, I, 201.

⁷⁷ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, I, 224.

⁷⁸ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, I, 224.

⁷⁹ Ahmed Naîm, *age.*, II, 263-264.

⁸⁰ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, II, 394.

⁸¹ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, II, 378.

⁸² Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, II, 284.

⁸³ Ahmed Naîm, *age.*, I, 182.

⁸⁴ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, I, 106.

12. Açıklama mahiyetinde bazı zayıf haber ve nakillere yer verir; ancak zayıf olduklarını belirtir⁸⁶.

13. Dipnotta verilmesi gereken bir bilgi, daha önce Mukaddime’de veya çevirinin herhangi bir yerinde geçmişse, gerekiyorsa ilgili olduğu kadarını veya tamamını; gerekmiyorsa tekrar etmeden bilginin geçtiği yerin sadece cilt ve sayfa numarasını verir. Bazen gelecek hadis ve açıklamalara da atıfta bulunur⁸⁷. Bu da Ahmed Naîm’in bütün konuya ve hadislere hâkim olduğunu gösterir.

14. Farklı yorum ve görüşleri naklederken Ehl-i sünnete aykırı görüşlere de yer verir⁸⁸.

15. Dipnotta konuya ilişkin başka hadis kitaplarından rivâyetler nakleder. “*Diğer rivâyette*”⁸⁹ veya “*diğer nüshada şu şekilde varit olmuştur*”⁹⁰ vb. diyerek lafız, nüsha ve rivâyet farklılıklarını verir, farklılıkları görme imkânı sağlar.

16. Dipnotta konu ile ilgili âyetler zikreder, onları delil olarak kullanır. Bu âyetleri metinleri ile beraber verir⁹¹.

17. Her âyet meali sonunda ihtiyatî bir ifade olan “*Allahu a’lem*”⁹² ifadesini kullanır. İhtiyat kaydını Hz. Peygamber’in muradının ne olduğunu belirttiği yorumlardan sonra da kullanır. Bazı hadisleri açıklarken “*maksad-ı âli-i Nebevî*”⁹³ dedikten sonra “*vallahu a’lem bi-muradihi*”⁹⁴ ifadesini kullanır.

18. Bazı konularda ya önemine binaen veya yine yanlış anlamaları önlemek maksadıyla geniş açıklamalarda bulunur. “*Vahy ve vahyin mertebeleri*”⁹⁵ ile “*peygamber sevgisi*”⁹⁶ konusunda yaptığı uzun açıklamalar, önemine binaen bilgilendirme amaçlı açıklamalara; Ensâra buğzetmenin nifak alâmeti olduğunun ayrıntılı izahını da yanlış anlamaları önlemeye yönelik izahlara örnek verilebilir. Çünkü münafık, dıştan mümin içten inkârcı demektir. Bir kimseye münafık damgası vurmak basit bir olay değildir. Bu nedenle Ensâra buğzun ne şekilde bir nifak alâmeti olacağını ayrıntılı bir şekilde izah etme ihtiyacını duyar⁹⁷. Bununla beraber “*Her kim Ramazanda imanı sebebiyle ve (ecrini yalnız Allah’tan umarak) li-vechi’llah (terâvih ve sâire gibi) namaz kılsa geçmiş günahları mağfûr olur.*”⁹⁸ hadisi ile, “*Her kim Ramazan orucunu imanı sebebiyle ve (yalnız fazl-ı ilâhiyi umarak) li-vechi’llah tutarsa geçmiş günahları mağfûr olur.*”⁹⁹ hadisini yorumsuz verir. Oysa burada geçmiş günahların affı, açıklama isteyen bir konudur. Ramazan orucunu tutmak ve gecelerinin ihyası ile af olmayacak günahlar da vardır. Yeri gelmişken hadis

⁸⁵ Bk. Ahmed Naîm, *age.*, II, 405.

⁸⁶ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, I, 328.

⁸⁷ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, I, 3.

⁸⁸ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, I, 107-111.

⁸⁹ Ahmed Naîm, *age.*, I, 18-20.

⁹⁰ Ahmed Naîm, *age.*, I, 18.

⁹¹ Ahmed Naîm, *age.*, I, 44.

⁹² Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, I, 14.

⁹³ Ahmed Naîm, *age.*, I, 56.

⁹⁴ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, I, 56.

⁹⁵ Ahmed Naîm, *age.*, I, 2-9.

⁹⁶ Ahmed Naîm, *age.*, I, 31.

⁹⁷ Ahmed Naîm, *age.*, I, 33.

⁹⁸ Ahmed Naîm, *age.*, I, 46-47, (no:35)

⁹⁹ Ahmed Naîm, *age.*, I, 47, (no:36)

tercümelerinde bunun gibi yoruma muhtaç noktaların mutlaka izah edilmesi gerektiğini belirtmekte yarar var. Çünkü okuyucunun zihninde soru işaretlerinin kalmaması, terğîb ve terhîb ifade eden noktaların izah edilip açıklığa kavuşturulması gerekir.

19. Tercüme ettiği hadisin öne çıkan vurgusu ne ise, onu dipnotta geniş olarak izah eder. Ancak bunu her hadiste yapmaz.

20. Tecdîd'de yer alan bir hadis, eğer Buhârî'de daha geniş olarak yer alıyorsa, metni tercüme ettikten sonra dipnotta, "Bu hadis-i şerif Buhârî'de daha mufassal olarak yazılmıştır", diyerek, oradaki naklin farkını verir¹⁰⁰.

21. Mezheplere göre, amel edilmeyip mensûh kabul edilen hadisleri belirtir. Köpeğin su içtiği kabın yedi kere yıkanacağını ifade eden hadis ile Şâfiîlerin amel ettiklerini, Hanefîlerin ise amel etmeyip mensûh kabul ettiklerini söyler¹⁰¹.

22. Yoruma müsait olmayan, sade ve anlaşılır olan hadisler hakkında hiç yorum yapmaz. Sadece çevirisi ile yetinir¹⁰².

23. Münasip gördüğünde metinde bazı ifadelerin yerlerini değiştirir¹⁰³.

24. Bazı rivâyetlerin mürsel, muallak, müdrec gibi Hadis usûlü açısından taşıdıkları vasfı belirtir¹⁰⁴.

2. MEZHEBÎ GÖRÜŞÜNÜN ŞERHÇİLİĞİNE ETKİSİ

Kamil Miras (ö.1957), Şâfiî mezhebine mensup olan Ahmed Naîm'in, izahlarında Şâfiî mezhebinin usûl ve görüşlerini tabîi olarak daha fazla öne çıkardığını, bu yüzden gözden geçirerek basıma hazırlanmasında yardımcı olduğu Tecdîd Tercemesi'nin üçüncü cildinde ona birtakım tenkitler yönelttiğini söylemektedir¹⁰⁵. Ancak, onun, bu iddiasında haklı olduğunu söylemek mümkün olmadığı gibi, bu sözünü doğrulayacak herhangi bir tenkide rastlamış da değiliz. Örneğin, Ahmed Naîm'in Cuma namazının kılınabilme şartları ile ilgili naklettiği mezhebî görüşlere, Kamil Miras'ın düştüğü bir dipnotta, Ahmed Naîm'e yönelik tenkitler değil, Hanefîlerin görüşünün ne kadar isabetli olduğunu belirten açıklamalar yer almaktadır.¹⁰⁶ Kamil Miras'ın diğer dipnot açıklamaları da bundan farklı değildir. Dikkatle incelendiğinde Ahmed Naîm'in naklettiği fikhî görüşlerin, genel olarak tek taraflı ya da Şâfiî ağırlıklı olmadığı, yeri geldikçe bütün fikhî mezheplerin görüşlerine yer verirken cumhurun görüşünü öne çıkardığı görülecektir. Örneğin cuma günü gusletme konusunda önce cumhurun daha sonra sırayla *Ebû Hanîfe* (ö.150/767), *Şâfiî* (ö.204/819), *Mâlik* (ö.179/795), *Evzaî* (ö.153/770), *Lays b. Sa'd* (ö.175/788), *Dâvûd ez-Zâhirî* (ö.270/883), *İmam Muhammed* (ö.187/802) ve *İmam Ebû Yûsuf* (ö.181/794) 'un görüşlerini nakleder¹⁰⁷.

¹⁰⁰ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, I, 66.

¹⁰¹ Ahmed Naîm, *age.*, I, 153.

¹⁰² Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, I, 154.

¹⁰³ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, I, 129. İhrama giren bir kimsenin ne giyeceği konusunda sorulan bir soruya Hz. Peygamber'in, verdiği cevapta, "gömlek, sarık, don, bornoz ve zağferan ile boyanmış elbise giyemeyeceği" ifade edilmiş, Ahmed Naîm tercümede sarığı en sona alarak onu ayrı bir cümle ile ifade etmiştir. Dipnotta da: "Hadis-i şerifte sarık, gömlektan sonra sayılmış ise de, evvelkiler gibi giyilir bir şey olmayıp 'sarılır' demek, münasip olduğu için yeri tercümede değiştirilmiştir." demiştir. (no. 109, dn. 1)

¹⁰⁴ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, I, 88, 128, 11.

¹⁰⁵ Ahmed Naîm, *age.*, III, 404.

¹⁰⁶ Ahmed Naîm, *age.*, III, 48.

¹⁰⁷ Ahmed Naîm, *age.*, III, 10.

Bununla beraber Şâfiî'nin görüşünü öncelediği de olur. Cuma günü gusletmenin vacip olmadığına dair Şâfiî'nin ileri sürdüğü gerekçeleri daha güçlü bulduğunu belirtir; aynı nakli delil olarak kullanan Mâlik'in ileri sürdüğü gerekçeleri daha zayıf bulduğu için sonuçta Şâfiî'yi tercih eder. Ancak, burada, aslında meseleyi daha güçlü gerekçelerin tercihi olarak değerlendirmek daha doğru olur¹⁰⁸. Çünkü diğer görüşlere de yer vermektedir.

V. KAYNAK KULLANIM METODU VE HADİS KAYNAKLARINA YAKLAŞIMI

Bu başlık altında Ahmed Naîm'in Tecrîd'i tercüme ve şerh ederken kullandığı kaynakların bir listesi verilip kaynak kullanımındaki metodu ve Hadis kaynaklarına yaklaşımı ele alınacaktır.

1. KULLANDIĞI KAYNAKLAR VE KAYNAK KULLANIM METODU

Ahmed Naîm'in çeviride kullandığı kaynaklar ve kaynak kullanımındaki metodu şu şekilde ifade edilebilir.

a) Kaynakları

Çeviri için kaynak söz konusu olunca, “çevirinin kaynakları mı olur?” sorusu akla gelebilir. Böyle bir soru, Kur'an ve hadis metinleri dışında herhangi bir çeviri için doğru olabilir. Ancak sadece kaynak ve hedef dil hâkimiyeti ile sözlüklere bağlı kalarak yapılacak bir işlem olmadığı için hadis metinlerinin çevirisinde kapsamlı sözlüklere, garîbu'l-hadislere, haşiyelere, şerhlere, bütün hadis külliyatına, biyografik eserlere; hadis, Kur'an, tefsir, fıkıh, siyer ve tarih bilgisine ve bunlarla ilgili eserlere, hulasa geniş bir İslam kültürüne ve kapsamlı kaynak kullanımına ihtiyaç vardır. Tecrîd'in kaynaklarını bu bağlamda ele aldığımızda şöyle bir tablo ile karşılaşırız:

1. Bilindiği gibi Tecrîd'de hadislerin senetleri hafzedilmiş, sadece sahâbî raviler zikredilmiştir. Ancak rivayetlerde yer alan sahâbî isimleri, bazen sahibinin/müsemmasının kim olduğunu ortaya koyamamakta, kapalılık veya iltibas söz konusu olmaktadır. Sahâbîlerin ya da diğer şahısların isimlerinin tespitinde *hadis koleksiyonları* dışında başvurulacak diğer kaynaklar; sahâbîlerle ilgili *biyografik eserler*, *şerhler*, *tarihler*, *siyerler*, *meğâziler*, nesep ve kabileleri konu alan *Ensâb* türü eserlerdir.

2. Kelime ve kavramların anlam tespitinde başvurulacak kaynaklar başta *sözlükler*, daha sonra *garîbu'l-hadisler*, *haşiye* ve *şerhler*dir. Çünkü bu tür anlamların tespitinde sözlükler yeterli olmayabilir. Kavramın sıyak ve sibak çerçevesinde özel bir anlam taşıyıp taşımadığını veya tarihî akış içerisinde anlam değişikliğine uğrayıp uğramadığını tespit etmek için *garîbu'l-hadislerin* yanı sıra *haşiye* ve *şerhlere* de bakmak gerekir.

3. Hadis metninin tarihî bir olayla bağlantısı varsa *Tarih* kaynaklarına, siyerle ilgili bir bilgi içeriyorsa *Siyer* ve *Meğâziler* bakmak gerekir.

4. Hadisin içeriğinin bir Kur'an âyeti ile bağlantısı varsa hadisi âyet veya âyetlerle beraber değerlendirmek gerekir. Bazen bir hadisi doğru anlamak ancak âyetin desteği ile mümkün olur. Âyet ya hadisin daha iyi anlaşılmasını sağlar ya da hükmünü destekler. Örneğin “*Her kim Ramazan orucunu imanı sebebiyle ve sevabını yalnız Allah'tan umarak tutarsa geçmiş günahları bağışlanır.*”¹⁰⁹ hadisi ile buna benzer rivayetlerde söz konusu

¹⁰⁸ Ahmed Naîm, *age.*, III, 12.

¹⁰⁹ Ahmed Naîm, *age.*, I, 47, (no:36)

edilen 'bağışlanacak günahlar'ın, "Eğer yasaklandığımız büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir yere sokarız."¹¹⁰ âyetiyle 'küçük günahlar' olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca zaman zaman sahabenin bir hadisi naklettikten sonra 'dilerseniz şu âyeti okuyun' dedikleri rivayetler de mana yönüyle âyetlerin desteklediği rivayetlerdir. Bu tür âyetler dipnotta verilmelidir. Ayrıca metin içinde geçen âyetler de vardır. Burada iyi bir çeviri için hadis metni ile âyet arasındaki bağlantıyı doğru kurmak gerekir. Böylesi durumlarda da başvuru kaynağı *Kur'an*, gerekirse de *Tefsirler*dir.

5. Hadisin ihtiva ettiği fikhî hükümler konusunda farklı görüşler olabilir. Çeviride hadisin ihtiva ettiği fikhî hükmü açıklama mecburiyeti yoksa da bazen dipnotlarda bu hükümlere yer vermek kaçınılmazdır. Çünkü yalın bir çeviri birtakım sapmalara vesile olabileceği gibi faydadan çok, zarar vermiş de olabilir. Dolayısıyla muhtemel yanlışların önüne geçilmesinde ve bazı kolaylaştırıcı bilgilerin sunulmasında fikhî eserlere başvurmak mecburidir. Bazen de fikhî eserlere, hadisin nasıl anlaşıldığını görmek için başvurmak gerekir.

Ahmed Naîm, ya elinde bulunmadığından veya verdiği kaynağı/kaynakları yeterli gördüğünden, bir bilginin yer aldığı her kaynağa ulaşmak ya da her kaynaktaki yerini göstermek gibi bir çabanın içinde değildir. Kendisini ve okuyucuyu tatmin edecek referansı yeterli görmektedir. Bu yöntem bilimsel teamül ve ölçülere uygun olmakla beraber, okuyucu ve araştırmacıları haberdar etmek için daha geniş bir literatür sunmak, bu amaçla ulaşılabilen her kaynağa ulaşmak ve onları dipnotta göstermek, mecbur olmasa da tercihe şayandır. Bazılarının bu yöntemi kaynak şişirmesi olarak değerlendirmesi doğru değildir. Bunu bir metot olarak benimsemenin yazar açısından da birtakım yararları vardır. Zira aynı konuyu ele alan değişik literatürü görmek önemlidir. Ülkemizde bazı son dönem çalışmalarında bu yöntemin tercih edildiğini görmek sevindiricidir. Ahmed Naîm'in kaynak gösterim metodundan böyle bir geleneğin henüz yerleşmediği anlaşılmaktadır.

Ahmed Naîm'in kullandığı kaynak listesine, bütün bu gerçekleri dikkate alarak bakmak gerekir. Burada hemen şunu da belirtelim ki Ahmed Naîm kaynaklardan bilgi aktarırken bazen sadece yazar ya da musannif adını, bazen de musannif adı ile birlikte eser adını vermiş fakat cilt ve sayfa numarası vermemiştir. Sonuç itibarı ile aktardığı bazı bilgileri, bizzat sözü geçen şahsın eserinden mi, yoksa başka bir eserden mi aktardığı kesin değildir. Dolayısıyla buradaki eserlerin tamamından, bizatihi başvurarak yararlandığı söylenemez. Çünkü bazı eserleri bizzat görmüş olması imkânsız gözükmektedir. Bir kısmını, kullandığı şerhlerden, özellikle Aynî'den aktardığı kuvvetle muhtemeldir. Tecrîd'in ilk üç cildinin çeviri ve şerhinde, doğrudan ve dolaylı olarak yararlandığı kaynakların listesi şöyledir:

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *Ziyâdâtu Musned*; Abdullah b. Vehb, *Müsned*; Abdurrezzâk, *Musannef*; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*; Ahmed b. Menî', *Müsned*; Ali b. el-Medîni, *Kitâbu'l-İlel*; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*; 'Aynî, *'Umdetu'l-Kâri*; Beyhakî, *Delâilu'n-Nübüvve*; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*; Bezzâr, *Müsned*; Buhârî, *Sahih*; Buhârî, *Ef'âlu'l-İbâd*; Dârekutnî, *Sünenü Dârekutnî*; Dârimî, *Müsned*; Ebû Dâvûd, *Sünen*; Ebû Dâvûd, *Merâsil*; Ebû 'Avâne, *Sahih*; Ebû Bekr b. Merdeveyh, *Kitâbu't-Teşehhüd*; Ebû Dâvûd et-Tayalîsî, *Müsned*; Ebû Nu'aym el-İsbahânî, *Delâilu'n-Nübüvve*; Ebû Nu'aym el-İsbahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*; Ebû Nu'aym el-İsbahânî, *Müstahrec*; Ebû Bekr el-İsmâilî, *Müstahrec*, Gazâlî, *İhyâ*; Gâzi Ahmet Muhtar Paşa, *Islâhu't-Takvîm*; Hâkim et-Tirmizî,

¹¹⁰ 4. Nisâ, 31.

Nevâdiru'l-Usûl; Hâkim, *Müstedrek*; Halebî, *es-Sîretu'l-Halebiyye*; Humeydî, *Musannef/Müsned*¹¹¹; Kaffâl, *Fetâvâ*; Kastallânî, *el-Mevâhibu'l-Ledünniyye*; Kastallânî, *İrşâdu's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*; Kemâluddîn Demîrî, *Hayâtu'l-hayavân*; Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-Derârî*; Merğınânî, *Hidâye*; Muhammed b. İshâk, *Meğâzî*; Müsedded b. Müserhed, *el-Müsnedu'l-Kebîr*; Müslim, *Sahîh*; Neseî, *Sünen*; Nesâî, *'Amelü'l-yevm ve'l-leyle*; Râbiye, *İlmu'n-nefs*; Râğıb el-İsfehânî, *Müfredâtü'l-Kur'ân*; Serahsî, *Mebûsûl*; Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*; Suyûtî, *Tedrîb*; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*; Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr*; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Asâr*; Tirmizî, *Sünen*; Tirmizî, *Şemâil*; Vâkıdî, *Meğâzî*; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*; *Yeni Larousse Ansiklopedisi*; Zübeyr b. Bekkâr, *Kitâbu'n-neseb*; İbn Abdi Rabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*; İbn Dahlân, *es-Sîretu Dahlâniyye*; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*; İbn Hacer, *ed-Düreru'l-kâmine*; İbn Hacer, *el-İsâbe*; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*; İbn Hazm, *Muhallâ*; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*; İbn Hişâm, *Sîretu İbn-i Hişâm*; İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*; İbn Kudâme, *Muğni*; İbn Mâce, *Sünen*; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*; İbn İshâk, *Sîretu İbni İshâk*; İbnu'l-Cevzî, *Muntazam*; İbnu'l-Esîr, *Nihâye*; İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*; İbnu'l-Kâsim, *el-Müdevvenetu'l-Kübra*; İbnu'l-Münzir, *Eşraf*; İmam Mâlik, *Muvatta'*; İshâk b. Râheveyh, *Müsned*; Şâfiî, *Kitâbu'l-Ümm*.

b) Kaynakları Kullanım Metodu

Ahmed Naîm çeviride bulunduğu Tecrîd'in bütün hadislerini sahih olarak kabul ettiği için başka hadis koleksiyonlarından dipnotlarda aktardığı hadisler, ilgili hadislerin manalarını zenginleştirmek, güvenilirliklerini güçlendirmek, daha fazla detaylandırmak, eksik yönlerini gidermek, istinbat edilen hükümleri desteklemek amacıyla yöneliktir. Bu amaçlarla yer verilen rivâyetlerde esas olan, tercüme edilen rivâyetin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktır. Ahmed Naîm, dipnotlarda, çeşitli amaçlarla başka eserlerden naklettiği hadislerin zaman zaman değerlendirmesini yapmış ya da daha önce başkaları tarafından yapılan değerlendirmeleri vermiştir.

Bu genel açıklamadan sonra Ahmed Naîm'in, seçtiği kaynakları özenle ve başarılı bir şekilde seçtiğini; ancak referans gösteriminde pek başarılı ve metodik olmadığını söylemek mümkündür. Ahmed Naîm'in kaynak kullanım metodu, maddeler halinde şu şekilde ifade edilebilir:

1. Ahmed Naîm, iktibas ettiği veya yararlandığı bilginin kaynağını bazen hiç vermez¹¹². Dipnotta biyografik bilgilerin yanı sıra, açıklama veya bazı görüş ve yorumları delillendirme mahiyetinde, metinle beraber çevirisini verdiği hadislerin kaynağını çoğu kez belirtmez. Böyle bir bilgiyi kaynağından görmek mümkün olmadığı için okuyucunun yazara güvenmesinden başka bir seçeneği yoktur.

2. Bazen sadece müellif adını, bazen müellif adı ile birlikte eserin adını da verir; ancak cilt ve sayfa numarası, baskı yeri ve tarihi vermediği için, bilgiyi yerinde görme imkânı zor, eserin niteliğine göre bazen de nerde ise imkânsızdır. Müellifi ile özdeşleşmiş eserlerin sadece yazarlarının adını zikretmek yeterli olduğu için, eser meçhul olmadığı gibi, eserin cinsine göre, geçtiği sayfayı bulup bilgiyi yerinde görmek, yorucu olsa da imkânsız değildir. Örneğin Kütüb-i sitte kaynakları müellifleri ile özdeşleşmiş eserlerdir. Burada

¹¹¹ Ahmed Naîm, Humeydî'nin *Müsned*'inden *Musannef* olarak bahseder. (bk. II, 452) Literatürde bazı eserlerin bu şekilde farklı olarak isimlendirildiği vâkidir.

¹¹² Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, I, 2-9, 208, II, 306-307.

şunu belirtmek gerekir ki, referans gösterimi son derece kolaylaştırıcı, açık, en kısa zamanda ve en sağlıklı bir şekilde bilgiye ulaşma imkânı sağlayacak nitelikte olmalıdır.

3. “Bir kitapta ....şöyle bir malumat görmüştüm” şeklinde işaret edip de referansı konusunda başka bir malumat vermediği bilgi aktarımları da söz konusudur¹¹³. Referansı bu şekilde verilen bir bilginin kaynağı tamamen belirsizdir. Onun bu şekildeki bilgi aktarımını, önceden okuyup adını hatırlamadığı veya adını vermeyi önemsemediği bir kitaptan yaptığı bir aktarım olarak değerlendirmek gerekir.

4. Bazı hadis kaynaklarını farklı yerlerde farklı adlarla, örneğin bir yerde *Sünen* başka bir yerde *Müsned* şeklinde zikreder. Bazı hadis koleksiyonlarının Hadis literatüründe bu şekilde iki adla anıldığı vâkîdir. Ancak bilgi aktarımında böyle farklı yerlerde farklı adlarla anılması iki ayrı eser olarak algılanacağı için doğru değildir. Birlik olması için, ya tercih edilen, ya da en çok yaygınlık kazanan isim tercih edilip onunla zikredilmesi esas olmalıdır.

5. Fıkhî hükümleri genellikle her mezhebin önde gelen fakihlerinin eserlerinden nakleder. Ancak, bu kabil hükümler, hadis şerhlerinden de nakleder. Bu manada en çok, fikhî görüşlere genişçe yer veren ‘Aynî’nin Buhârî şerhini kullanmıştır.

6. Hadisleri açıklarken Buhârî’nin şerhlerinden genişçe yararlanır. Ancak kullandığı şerhler sınırlıdır. Çeşitlilikten ziyade, ya arzu ettiği açıklama ve yorumlara ulaşmayı yeterli gördüğü veya birbirinin tekrarı olduğu için, bir veya birkaç şerhle yetindiği anlaşılmaktadır. En çok ‘Aynî (ö.855/1451) olmak üzere, İbn Hacer (ö.852/1448), Kastallânî (ö.923/1517) ve Kirmânî’nin (ö.786/1384) şerhlerini de kullanmıştır. Bu eserlere “*şârih Aynî*”¹¹⁴, “*şârih-i Buhârî Aynî*”¹¹⁵, “*şârih İbn Hacer-i Askalânî*”¹¹⁶, “*şârih-i Buhârî Kirmânî*”¹¹⁷, “*şârih Kastallânî*”¹¹⁸ şeklinde işaret eder, bizzat eser adını zikretmez.

7. Kaynak gösteriminde, bazı kişilerin sadece adını zikredip onlardan görüş veya bilgi aktardığı, ya da bir görüşü nakledip “*filan ve filanlar da bu görüştedir*” dediği olmuştur. Bu tür atıflarda söz konusu bilgiyi adı geçen şahsın kendi eserinden mi, yoksa başka herhangi bir eserden mi aldığı belli değildir.

8. Ahmed Naîm, eser içinde tekrarlanan ya da birlikte değerlendirilmeyi gerektiren bir hadis söz konusu ise, ilgili hadisin numarasına, bilgi ise, bilginin geçtiği sayfaya işaret eder.

9. Kullandığı bütün âyetlerin sûre adı ve âyet numaralarını verir.

10. Lügat olarak en çok Âsım Efendi’nin (ö.1236/1820) *Kâmûs Tercemesi*’ni, ikinci derecede de İbn Manzûr’un (ö.711/1311) *Lisânu’l-Arab*’ını kullanmıştır. Garîbu’l-Hadis olarak İbnü’l-Esîr’in (ö.606/1209) *en-Nihâye*’sini, bazı kavramların izahında da Rağîb’in (ö.502/1108) *el-Müfredat*’ını kullanmıştır.

2. HADİS KAYNAKLARINA YAKLAŞIMI

Ahmed Naîm’in hadis kaynaklarını değerlendirmede şöyle bir yaklaşım içinde olduğu görülür:

¹¹³ Ahmed Naîm, *age.*, II, 405.

¹¹⁴ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, II, 296, 620.

¹¹⁵ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, II, 311, 314.

¹¹⁶ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, II, 568.

¹¹⁷ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, II, 611.

¹¹⁸ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, II, 546.

Mütercim çevirisini yaptığı *Tecrîd*'de yer alan rivâyetlerin tamamını tartışmasız sahih ve amel edilebilir kabul etmektedir. İşe böyle bir kabul ile başladığı için, haliyle, tartışmalı ve tenkide uğramış bazı rivâyetleri, dipnot açıklamalarında hararetle savunur; iddialara cevap verir. Örneğin, 'Ureyne hadisi konusunda şüphe ve tereddütleri olanlara genişçe cevap verir¹¹⁹. Hz. Mûsâ'nın, nehirde yıkanırken, elbiselerini üzerine koyduğu taşın onları alıp götürmesi ve bunun üzerine taşı dövüp onda iz bırakması olayını, Hz. Peygamber'in göğsünün yarılıp kalbinin zezem suyu ile yıkanmasını, içinin hikmet ve imanla doldurulmasını ve bunun vahyin ağırlığını taşımada güç yetirebilmesi için yapıldığını¹²⁰ birer mucize olarak nakleder. Hz. Peygamber'in visal orucunu bir aydan daha fazla sürdürdüğünün vâki olduğunu belirtir¹²¹. Mirâc hadisesini haber veren rivâyetlerin de en sahih âsâr/haber olduklarını söyler¹²².

Ahmed Naîm'in, Buhârî ve Müslim'in dışındaki hadis kaynaklarına yaklaşımı farklıdır; onlardaki hadislerin tamamının sahih olduğu şeklinde, toptancı/bütüncül bir yaklaşım içinde değildir. Çevirdiği hadisi açıklamak, bir fikir veya düşünceyi desteklemek ya da bir fikhî görüşü ispatlamak için dipnotta *Tecrîd*'in haricinde bir hadisi verirken; "*Taberânî isnâd-ı ceyyid ve hasen ile şöyle rivâyet ediyor*"¹²³, "*Bezzâr sened-i sahîh ile ettiği rivâyette...*"¹²⁴, "*İbn Ebî Şeybe'de ...sened-i sahîh ile mervîdir*"¹²⁵, "*Sünen-i Ebî Dâvûd ile Tirmizî'de isnâd-ı sahîh ile mervî...*"¹²⁶ şeklinde, gerekli gördüğünde, hadisi, isnadının değerlendirmesi ile birlikte verir. Tercüme ettiği hadisi açıklamak için diğer kaynaklardan hadisler aktarır, ancak bunların arasından en sahih olanını tercih eder¹²⁷.

Öte yandan Ahmed Naîm, tashîh-i vak'a/olayları doğrulamak için hadis kitaplarının siyer kitaplarından daha sağlam ve güvenilir olduğunu da belirtir¹²⁸. İbn İshak'ın Sîre'sinden naklettiği bir rivâyet hakkında "*İbn İshak'ın bu hadisi eğer sahih ise*" gibi ihtiyatî bir ifade kullanır¹²⁹.

VI. AHMED NAÎM'İN BAZI GÖRÜŞLERİ

Bu başlık altında Ahmed Naîm'in sadece belli başlı konularda serdettiği görüşlere yer verilecektir. Amaç, hem kendisine özgü bazı görüşleri belirtmek, hem de, özellikle hadis metinlerinin yalın çevirilerinin pek yerinde ve yararlı bir hizmet olmayacağını, bazı izah ve görüşlere de yer vermek gerektiğini belirtmektir. Nitekim Ahmed Naîm'in burada serdedilecek görüşleri, tercüme ettiği bazı hadislerin muhtevaları gereği yapmış olduğu açıklamalardır.

a) Vahiy hakkındaki görüşleri

Ahmed Naîm, vahyin mahiyetinin sadece peygamberlere malum olduğunu, onlardan başka hiç kimsenin onun mahiyetinden bahsedemeyeceğini, vahyin mahiyetinden söz

¹¹⁹ Ahmed Naîm, *age.*, I, 182-188.

¹²⁰ Ahmed Naîm, *age.*, II, 273-274.

¹²¹ Ahmed Naîm, *age.*, I, 210.

¹²² Ahmed Naîm, *age.*, II, 261.

¹²³ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, II, 242.

¹²⁴ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, II, 249.

¹²⁵ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, II, 442.

¹²⁶ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, II, 584.

¹²⁷ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, II, 444.

¹²⁸ Ahmed Naîm, *age.*, I, 184.

¹²⁹ Msl. bk. Ahmed Naîm, *age.*, II, 292.

etmek körlerin renklerden söz etmesi gibi küstahlık olacağını; sadece vahyin inişi esnasında müşahade edilen olaylardan ve vahyin mertebelerinden bahsedilebileceğini belirtir¹³⁰. Ayrıca, vahiy alma esnasında Hz. Peygamber'in beşer tabiatından çıkıp melek tabiatına girdiğini söyler¹³¹.

Ahmed Naîm, Cebrail Aleyhisselâm'ın Hz. Peygamber'e asıl hey'eti ile biri Hirâ Mağarasında, diğeri de Mirâç gecesinde olmak üzere iki defa görüldüğünü ve Cebrâil (a.s.)'in altı yüz kanadı olduğunu söyler¹³².

b) Mirâç hadisesi ile ilgili görüşleri

Mirâca çıktığında Hz. Peygamber'in meleksiz, vasıtasız vahiy aldığını, hicapsız yüz yüze konuşmanın vakî olduğunu, fakat bu durumun hakkıyla anlaşılmasının mümkün olmadığını söyler¹³³. Ayrıca, Mirâç'ın İsrâ kısmının beden ve ruhla gerçekleştiğini, Kur'an'la sabit olduğundan bu olayın İsrâ kısmını inkâr etmenin küfür olacağını belirtir¹³⁴.

c) Ru'yetle ilgili görüşleri

Bir hadise dayanarak, müminlerin kıyamet gününde Allah ile kendileri arasında hiçbir tercümana ve müşahadeye/gözle görmeye gerek kalmadan Rabbleri ile konuşacaklarını, bu durumun, müminler için mukadder olmakla beraber dünyada sadece Hz. Peygamber'e Mirâç gecesinde nasip olduğunu, orada ru'yet/görme ile beraber hitap/konuşma vuku bulunduğunu söyler. Bununla beraber bazı âlimlerin bunu kabul etmediklerini de belirtir¹³⁵. “*Etâni Rabbî fi ahsani sûratin fe kâle:..*”¹³⁶ şeklinde Zührî'den bir hadis nakledilir. Ahmed Naîm, bu rivâyeti kabul eder, ru'yetin keyfiyetinin kıyametten önce anlaşılamayacağını belirtir. Vahyin mahiyeti ve hakikatini bilemediğimiz gibi Allah'ı görmenin de keyfiyetinin ne olacağını kıyamet gününden önce anlamamıza imkân yoktur. Vahyin inişine şahit olan binlerce kişinin, Hz. Peygamber'in doğruluğuna muttali olduktan sonra bu gibi hakikatlere/peygamberin rabbini gördüğü gerçeğine teslim olmaktan başka çare bulunmadığını belirtir. Allah'ın sıfatları hakkındaki ilmimiz, “*Şunu bilmiyoruz.*

¹³⁰ Ahmed Naîm, *age.*, I, 2.

¹³¹ Ahmed Naîm, *age.*, I, 4.

¹³² Ahmed Naîm, *age.*, I, 6.

¹³³ Ahmed Naîm, *age.*, I, 6.

¹³⁴ Ahmed Naîm, *age.*, II, 262.

¹³⁵ Ahmed Naîm, *age.*, I, 6.

¹³⁶ *Tirmizî*, Tefsir sûre 38, 2, 3, 4; *Dârimî*, Rû'ya 12; *Ahmed b. Hanbel*, I, 368, V, 243, 378. Dârimî, “Rabbimi gördüm” şeklinde rivayet etmiştir. Tirmizî, üç ayrı versiyonla tahrir ettiği bu rivayetlerden birinin *hasen-garib*, birinin de *hasen-sahih* olduğunu söylemektedir. Zehebî, *Telhis*'inde, Ümmü't-Tufeyl tarikiyle gelen versiyonunun Ahmed b. Hanbel'den naklen münker olduğunu söylemektedir. (Zehebî, *Telhisu Kitâbi'l-Mevzûât l'ibni'l-Cevzi*, I, 24, no. 22, www.786bookshop.com). İbnu'l-Cevzi de *münker* olduğunu ifade etmiştir. Ancak başka bir versiyonunun mevzû olduğunu söylemektedir. (Kitâbu'l-Mevzûât, Riyad 1997, I, 281, no.265). Tenzihu's-şerîa'da da Ümmü't-Tufeyl tarikiyle gelen versiyonun senedinde Nuaym b. Hammâd'ın yer aldığı ve bu şahsın hadis uydurduğu, rivayetin senedinde başka meçhul kişilerin de bulunduğu belirtilmektedir. İbn Arrâk bu rivayetle ilgili başka değerlendirmeleri de naklettikten sonra Tirmizî'nin buna *hasen-garip* dediğini, Ebû Zür'a er-Râzî'nin ise *sahih* dediğini, Beyhakî'nin, rivayetin bütün versiyonlarına *zayıf* dediğini, bazı rivayetlere göre ru'yetin uykuda gerçekleştiğini, diğerlerini de buna hamledip problemin giderilmesi gerektiğini söylemektedir. (İbn Arrâk, *Tenzihu's-şerîa*, Beyrut 1401/1981, I, 145, no. 31) Sonuç itibariyle, ilmî veriler, senet açısından bu rivayete ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini göstermektedir. Mana ve muhteva olarak da oldukça düşündürücüdür.

Dolayısıyla varlığını tasdik edemeyiz' diyecek derecede olayların tafsilini/ayrıntısını ve Allah'ın fiillerini(n hakikatini) bilmemizi zorunlu kılmaz", demektedir¹³⁷.

Ayrıca, "hele Allah'ın eserlerine müteallik haberleri, tecrübelerimize uymuyor diye inkâr için bize hiçbir hak/yetki vermez." diyerek, ru'yetin aklî yorumunu yapar. Ona göre, aklımızın almadığı şeyleri muhbir-i sâdık bize haber verdiğinde onları kabul etmekten başka seçeneğimiz yoktur. Onları nefyedemeyiz¹³⁸.

d) *Hz. Peygamber'in saraya tutulması ile ilgili görüşleri*

Hz. Peygamber'in saraya tutulduğunu kabul etmenin, eğer ahmaklık değilse garazkârâne bir küstahlık olduğunu ifade eder. Ahmed Naîm burada ağır bir üslup kullanır. Hz. Peygamber'in saraya tutulduğunu kabul edenlerin, cahilliklerine tamamen kani oldukları Kureyş müşriklerinin kötü mukallitleri/körü körüne taklitçileri olmaktan daha büyük bir meziyet gösteremediklerini ifade ederek, onları müşriklere benzetir¹³⁹. Çünkü bu iddia Kureyş müşriklerinin iddiasından başka bir şey değildir. Böyle bir şeyi kabul edenler, aslında onları taklit etmiş olurlar.

e) *Vahyin fetret dönemi ile ilgili görüşleri*

'Fetret' diye ifade edilen 'vahyin kesildiği dönem'de Hz. Peygamber'e meleklerin görüldüğünü, zaman zaman ona eşlik ettiklerini, eşlik eden asıl meleğin İsrâfil (a.s) olduğunu, hatta Cebrâil (a.s.)'in dâhi ona bazen görüldüğünü, ona bir iki kelimele vahiy bile tebliğ ettiğini söylemektedir¹⁴⁰.

Bu görüşü Montgomery Watt'da da görmekteyiz. Watt, Hz. Peygamber'in vahyin kesildiği dönemde Kur'an'da yer alan bir vahiy türü olmadığını, ancak işaret anlamında vahiy aldığını ve bu zaman içerisinde İslamiyet hakkında genel olarak bilgilendirildiğini söyler¹⁴¹.

f) *Çarpışan iki Müslüman hakkındaki görüşleri*

"İki Müslüman kılıçlarıyla karşı karşıya geldiklerinde kâtil de maktûl de cehennemdedir" ifadesinin yorumunda "ebedi olarak cehennemde kalmak" şeklinde değil, "bu cezayı hak eder" şeklinde anlaşılması gerektiğini, avf-i ilâhî yetiştiğinde kurtulmanın mümkün olduğunu, her ikisinden Müslüman olarak bahsedilmesinin bunu ifade ettiğini belirtir¹⁴².

"Müslümana sövmek fîsk, onunla kıtal etmek küfürdür" hadisinin, "Müslüman ile sövüşmek ehl-i fîsk ve fücûr, Müslüman ile kıtal de ehl-i küfür şanıdan olduğunu beyan olsa gerektir" demektedir¹⁴³.

g) *Şefaât hakkındaki görüşleri*

Ahmed Naîm'e göre, Hz. Peygamber'in şefaâtinden sadece büyük günah sahipleri değil, onun yolundan giden herkes yararlanacaktır. O kadar ki, onun umumi şefaati, bazı

¹³⁷ Ahmed Naîm, *age.*, I, 7.

¹³⁸ Ahmed Naîm, *age.*, I, 7.

¹³⁹ Ahmed Naîm, *age.*, I, 13.

¹⁴⁰ Ahmed Naîm, *age.*, I, 13.

¹⁴¹ Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed'in Mekke'si*, çev. Mehmet Akif Ersin, Ankara 1995, s.106.

¹⁴² Ahmed Naîm, *age.*, I, 43.

¹⁴³ Ahmed Naîm, *age.*, I, 56.

gayri Müslimlerin azaplarını hafifletme şeklinde, bir yönüyle kâfirleri de kapsayacaktır. Hz. Peygamber'in müminlere yönelik umumi şefaati de; cezayı hak etmiş bazı müminlerin cehennemden kurtulmasına, cehenneme girmiş bazılarının cehennemden çıkmasına, bazı müminlerin hesapsız bir şekilde cennete girmesine, cennete girmiş bazı müminlerin de derecelerinin yükseltilmesine vesile olacak şekilde yansıyacaktır. Bu şefaatlere içinde en çok yararlanacakların muhlis müminler olduğunda ise şüphe yoktur¹⁴⁴.

h) Mucize hakkındaki görüşleri

Ahmed Naîm, mucizenin varlığını savunur. Hatta haber-i vâhid ile mucizenin sabit olacağını belirtir. Bunu, Fen ilimleri erbabını örnek göstererek ispatlamaya çalışır. Söz konusu ilim erbabına, kendi alanlarında ulaşan haberlerin de haber-i vâhid olduğunu; onların bilmedikleri, görmedikleri hadiseleri alelade reddetmediklerini; bu gibi konular hakkında reddetmekten de tasdik etmekten de kaçınarak 'bilmiyoruz' demekle yetindiklerini söyler. Onlar, güvendikleri kişilerin, tecrübî olarak ilim elde edenlerden rivayet ettikleri haber-i vahide bile inanır, rivayetlerine hüküm bina ederek ilimlerini çoğaltmaya razı olurlar. Fen alanında ilerlemiş herhangi bir kimsenin bilgisi yoklansa, hakiki ilim olarak bildiği şeylerin binde birini bizzat kendisinin tecrübe etmediği, bu bilgilerin hepsini haber-i âhâd yoluyla elde edip kendisine mal ettiği görülecektir¹⁴⁵.

i) Cin ve meleklerin görülmesi hakkındaki görüşleri

Ahmed Naîm, Müslümanların cin ve meleklerin varlığına inandığını, onların var olduğuna dair en güçlü delillerimizin, onları bizatihi gören, aynı zamanda vahye mazhar olan muhbir-i sadık peygamberlerin beyanları olduğunu belirtir. Cin ve melekler hakkında serdedeceğimiz hükümler, bu beyanların kapsamı ile sınırlıdır. Ahmed Naîm, Süleyman Aleyhisselâm'ın, "Ya rab, bana mağfiret et ve benden sonra hiç kimseye nasip olmayacak bir mülk/saltanatı bana başışla." şeklindeki duasının, onun ashabının da cinleri gördüğüne delalet ettiğini söylemektedir. Çünkü cinlerin Süleyman Aleyhisselâm'a boyun eğmeleri, onun nübüvvetini ispat eden delillerden biridir. Ashabı cinlerin bu durumunu görmeselerdi, nübüvvetini ispata yönelik bir hüccet/delil olamazdı. Ahmed Naîm'e göre; cin ve melekleri aslî şekilleriyle görmek peygamberlere ve asfîyaya/Allah'ın seçkin kullarına mahsus bir keramettir¹⁴⁶.

SONUÇ

Müslümanlar arasında en çok revaç bulan; itikâdî, amelî, ferdî ve içtimaî, konularda en çok başvurulan altı hadis koleksiyonu içinde, Buhârî'nin Sahîh'i ilk sırada yer alır. Bundan dolayı hadislerinin tamamını şerh etmek, garip kelimelerini tespit ve tefsir etmek, müşküllerini çözmek, râvilerinin durumlarını açıklamak, ihtisar etmek gibi, üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri de, *Ebû'l-Abbas ez-Zebîdî'nin, et-Tecridü's-sarih li-ehâdisi'l-Câmi'i's-sahîh* adlı ihtisar çalışmasıdır. Türkçeye çevrilmesi için bu eserin seçilmesi, son derece isabetli olmuştur.

Görüldüğü gibi çeviri, sadece gramer kuralları çerçevesinde, bir dildeki metnin literal karşılığını başka bir dile aktarmaktan ibaret değildir. Çeviri; dil ve üslûp kuralları çerçevesinde, kaynak dil ile hedef dile hâkim olmakla beraber, çeviriye konu olan metnin niteliği, yazarı, muhatapları, tarihî arka planı, söylendiği bağlam ve konuşulduğu toplumun

¹⁴⁴ Ahmed Naîm, *age.*, I, 97-98.

¹⁴⁵ Ahmed Naîm, *age.*, I, 152-153.

¹⁴⁶ Ahmed Naîm, *age.*, II, 405-406.

kültürel yapısı gibi, metni anlamaya yönelik daha pek çok unsuru birlikte değerlendirmeyi gerektiren bir eylemdir.

Çevirideki başarı, çevirmenin kendisine katkı sağlayan her alanda edindiği donanıma, bu alandaki özel yeteneğine ve yeteneklerinin kullanım başarısına bağlıdır. Kuralları bilmek iyi bir çeviri yapmanın garantisi değildir. En iyi yöntem; birikim, yetenek, sabır ve yoğunlaşmadır.

Çevirideki başarısına bakıldığında, Ahmed Naîm'in, bu birikim ve yeteneğe sahip olduğu ve söz konusu kuralları azami derecede uyguladığı rahatlıkla söylenebilir.

Metnin durumuna göre bir çeviri yöntemi seçmek esastır. Ancak hadis metinlerinin çevirisinde anlamdan özveride bulunarak biçimi öncelemek, birtakım istenmeyen sonuçlar doğurabilir. Hadislerin fonksiyonel amacı da böyle bir öncelemeye müsait değildir. Ahmed Naîm de Tecdîd'in çevirisinde doğal olarak manayı öncelemiştir.

Tecdîd'in çevirisi, Cumhuriyet Döneminde hadis alanında yapılan bu denli kapsamlı çevirilerin ilki olması nedeniyle önemlidir.

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercemesi'nin ilk üç cildi Ahmed Naîm'e, dokuz cildi Kamil Miras'a aittir. 1928'den itibaren başlanarak 1948 yılına kadar geçen süre içinde Diyanet İşleri Başkanlığınca on iki cilt halinde yayımlanmış, İslam'ın *iman, ibadet, ahlâk, siyer* ve benzeri konularında eşsiz bir ilim hazinesi olan bu eser, haklı olarak Müslüman-Türk halkı tarafından olağanüstü bir ilgi görmüştür. Zira bu eser, kapsamı itibarıyla ilk Türkçe Hadis Usûlü kitabı olma özelliğini taşıyan Mukaddime'si ile birlikte, hadis alanında Müslüman-Türk milletine büyük bir hizmet sunmuştur.

Ahmed Naîm, muhaddislerin, tenkit kurallarını sıkı bir şekilde uyguladıktan sonra artık onların makbul gördükleri rivâyetleri bugün de makbul görmek konusunda tereddüt edilmemesi gerektiği görüşündedir. Otoritelerce *sahih* veya *hasen* olarak değerlendirilen rivâyetleri gelişigüzel reddetmek, ona göre, akli ilkelere karşı çıkmak demektir. Ahmed Naîm'in, rivâyetler konusunda otoritelerin yaptığı *sahih* ve *hasen* değerlendirmelerine son derece güven duymakla beraber, râvîlere yönelik yapılan bazı değerlendirmelere karşı, tenkitçi bir tutum sergilediği görülür.

Ahmed Naîm, gerek kullandığı üslûp açısından gerekse kelimelerin en güzel karşılığını bulup yerleştirmek açısından son derece başarılı bir mütercimdir. Bu nedenle daha sonraki çevirilere hep kaynaklık etmiştir. Okuyucuya sadece yalın bir tercüme değil, parantez içi yorumlarla ve dipnot açıklamalarıyla tefsir, yorum ve fikhî hükümlerin yanı sıra tarihî ve biyografik türden pek çok ayrıntılı bilgiler de vermiştir. Hadislerin dini bir metin olma özelliği ve bu özelliğinden dolayı icra ettiği fonksiyon gereği, Ahmed Naîm çeviride anlam-eşdeğerliğini öncelemiştir, ancak metne sadık kalmayı da ihmal etmemiştir.

Bununla beraber metinlere mana verirken öncelikle yine hadislere başvurmuş, dolayısıyla bütün hadis literatüründen yararlanmış. Bunun tabii sonucu olarak da zengin literatür kullanmış, ancak kaynak gösteriminde modern teknik metot ve kurallarını kullanmamıştır. Bu nedenle verdiği bilgi referanslarında kullandığı kaynakların cilt ve sayfa numaralarını, baskı yeri ve tarihlerini vermemiştir. Bunun doğal sonucu olarak naklettiği bazı bilgileri kaynağında görme imkânı zor veya imkânsız gibidir. Anlaşılan o ki, modern kaynak kullanım ve referans gösterme metotları henüz yaygınlık kazanmamış, İlahiyat alanında bu manada akademik çalışmalar ülkemize yeni yeni girmeye başlamıştır. Bu durum, günümüz akademik çalışmalarının ne kadar mesafe aldığı somut bir örneği

olarak görülebilir. Fakat burada şunu belirtmek gerekir ki, referans gösterimi son derece kolaylaştırıcı, açık, en kısa zamanda ve en sağlıklı bir şekilde bilgiye ulaşma imkânı sağlayacak nitelikte olmalıdır.

Ahmed Naîm'in, Buhârî ve Müslim'in dışındaki hadis kaynaklarına yaklaşımı farklıdır; onlardaki hadislerin tamamının sahih olduğu şeklinde, bütüncül bir yaklaşım içinde değildir. Öte yandan Ahmed Naîm, tarihî olayları doğrulamak için hadis kitaplarının siyer kitaplarından daha sağlam ve güvenilir olduğu görüşündedir.

Anlaşıldığına göre Ahmed Naîm, tam bir bilim adamı duruşu sergileyerek kaynaklarda geçen her bilgiye teslim olmamış, gerektiğinde, geçmişte varılan bazı sonuçların aksini ispatlamaya çalışmış ve savunmuştur.

Ahmed Naîm'in naklettiği fikhî görüşlerin, genel olarak tek taraflı ya da Şâfiî ağırlıklı olmadığı, yeri geldikçe bütün fikhî mezheplerin görüşlerine yer verirken cumhurun görüşünü öne çıkardığı görülür.

Ahmed Naîm, tercüme ettiği bazı hadislerin muhtevaları gereği yapmış olduğu açıklamalarda serdettiği bazı görüşler de oldukça ilginçtir. Bu görüşleri burada genişçe ele almak makalemizin sınırlarını aşacağı açıktır. Ahmed Naîm'in bu görüşlerini müstakil bir makalede daha detaylı bir şekilde ele almayı ümit ediyoruz.

***

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel: *el-Müsned*, Beyrut 1405/1985.
- Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi (Mukaddime)*, Ankara 1982.
- Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, Ankara 1981, (3. Cilt).
- Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, Ankara 1982, (1. Cilt).
- Ahmed Naîm, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, Ankara 1983, (2. Cilt).
- Babanzâde Ahmed Naîm, *İslâm Ahlâkının Esasları*, (Notlarla Sadeleştiren) Recep Kılıç, Ankara 1995.
- Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyetu'l-'Arifîn*, tsh., Kilisli Rıfat Bilge-İbnu'l-Emin Mahmut Kemal, İstanbul 1951-1955.
- Boynukara, Hasan, "Çeviri: Nasıl, Nereye Kadar?", *Kur'an ve Dil Sempozyumu*, (17-18 Mayıs 2001), Erzurum trs.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1992, (Çağrı Yayınları).
- Çakan, İsmail Lütfî, "Babanzâde Ahmed Naîm" md., *DİA.*, İstanbul 1991.
- Çakan, İsmail Lütfî, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1985.
- Ebû İsâ et-Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh (Sünenü't-Tirmizî)*, Beyrut ts.
- Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman en-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, (th. Mustafa el-Biğâ), Dimaşk, 1412/1991.

Ebü'l-Abbas Zeynuddîn Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî ez-Zebîdî, *et-Tecrîdu's-sarîh li-ehâdisi'l-Câmi'i's-sahîh*, th., İbrahim Bereket, İstanbul 1984.

ez-Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm*, Beyrut 1969.

Göktürk, Akşit, *Çeviri: Dillerin Dili*, İstanbul 2000.

Hüseyin Hansu, *Babanzâde Ahmet Naîm, Hayatı, Fikirleri, Eserleri, Hadisçiliği*, Van 1996 (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

İbn Arrâk, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Tenzihu's-şerîa*, Beyrut 1401/1981.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Kitâbu'l-Mevzûât*, th. Nureddin Boyacılar, Riyad 1997.

İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, Beyrut 1410/1990.

Kâsimî, Muhammed Cemaluddîn, *Mehâsinu't-Te'vil (Tefsîru'l-Kâsimî)*, Mısır 1957.

Mücteba Uğur - M. Cemal Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi Kılavuzu*, Ankara trs. (Emel Matbaacılık)

Sandıkçı, S. Kemal, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Ankara 1991.

Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara 1996.

Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed'in Mekkesi*, çev. Mehmet Akif Ersin, Ankara 1995.

Zehebî, *Telhîsu Kitâbi'l-Mevzûât l'ibni'l-Cevzî*, (www.786bookshop.com)

***